

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь «магістр»

на тему:

**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ
СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Виконала: здобувачка 2 курсу, 263 групи
спеціальності 053 «Психологія»

Освітня програма «Психологія»

Скаженюк В. М.

(прізвище та ініціали)

Керівник:

канд. психол. наук, доцент кафедри
психології Данилевич Л.А.

Рецензент:

доктор педагогічних наук, професор
Кравченко О.О.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти гендерних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх психологів	7
1.1. Гендерний підхід у вивченні професійного розвитку особистості майбутніх психологів	7
1.2. Сутність та формування ціннісно-сміслової сфери у студентському віці	15
1.3. Ціннісно-сміслова сфера особистості як основа професійної діяльності майбутнього психолога	26
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження гендерних особливостей ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів	36
2.1. Організація та методика дослідження гендерних особливостей ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів	36
2.2. Результати дослідження гендерних особливостей ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів	41
2.3. Програма оптимізації ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів у період навчання в ЗВО	54
Висновки до другого розділу	59
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність. Суспільні трансформації, що відбуваються в нашій країні, сприяють підвищенню уваги до проблеми гендерних особливостей особистості. Актуальність соціально-психологічних досліджень гендерних особливостей професійного розвитку майбутніх психологів зумовлена, з одного боку, недостатнім рівнем розробки даної проблеми в українських дослідженнях, з іншого – високими запитами практики на розробку даної наукової тематики. У сучасних наукових поглядах загальновизнаним є розуміння ідеї, що належність до певної статі є значущою оцінкою особистістю самої себе й оточення. Водночас, особливості ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього психолога, як психологічний феномен, у вітчизняній науці вивчались переважно без урахування гендерного чинника.

Вагомий внесок у дослідження окремих аспектів ціннісно-сміслової сфери особистості, життєвих цінностей здійснили українські учені: Г. Балл, М. Боришевський, З. Карпенко, М. Пірен, М. Рокич, Н. Шевченко та інші [12, 14, 27, 46]. Як вважають психологи, життєві цінності та ціннісна сфера здатна створити внутрішню психологічну виправданість існування особистості, що складає сенс її життя, внутрішній світ – є «вищою інстанцією» особистості.

Окремі питання ціннісно-сміслової та мотиваційної сторони професіоналізації фахівців досліджувалися ученими: З. Карпенко, Ж. Вірна, Н. Пов'якель, Г. Радчук, Н. Чепелева та інші [14, 6, 12, 34]; з позицій екзистенційного та гуманістичного підходів досліджувалися сенсожиттєві аспекти проблематики особистості такими ученими: Р. Мей, В. Москалець, В. Франкл, І. Ялом [13, 45]; ідеї гуманістичної психології про сутність особистості та актуалізація особистісного потенціалу висвітлені у працях К. Роджерса, А. Маслоу. Теоретичні аспекти психологічної готовності до професійної діяльності студентів, її мотиваційні аспекти вивчали учені: Г. Балл, М. Дяченко, В. Моляко та інші [12, 15].

Дослідження гендерних аспектів цінностей та сенсів особистості пов'язане з концептуальними і методологічними труднощами. Сам термін «гендер» вказує на відмінності між чоловіками і жінками, які створені суспільством та культурою, проте, причинно-наслідковий зв'язок між ними не завжди очевидний і зумовлений як психологічними, так і соціальними чинниками.

Наразі недостатньо розробленим є питання гендерних особливостей ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів у період професійного навчання, що й послужило визначенню теми нашої кваліфікаційної роботи: «Гендерні особливості ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх психологів».

Об'єкт дослідження – ціннісно-сислова сфера особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх психологів у процесі здобуття вищої освіти.

Мета дослідження – теоретично та емпірично дослідити гендерні особливості ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх психологів.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми гендерних особливостей професійного розвитку особистості майбутніх психологів.
2. Узагальнити сутність та розвиток ціннісно-сислової сфери особистості в період професійної підготовки майбутніх психологів.
3. Емпірично дослідити гендерні особливості ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх психологів.
4. Розробити програму оптимізації ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх психологів у період навчання у ЗВО.

У роботі використовувались такі **методи дослідження**:

- а) *теоретичні* – аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення теоретичних й експериментальних досліджень;

б) *емпіричні* – психологічна діагностика, тестування для визначення змісту, структури ціннісно-сміслової сфери, спрямованості та мотивації;

в) *математичні методи обробки даних*.

Експериментальна база дослідження: вибірку склали 38 студентів спеціальності 053 «Психологія» факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у характеристиці гендерних психологічних особливостей ціннісної та смислової сфери особистості майбутніх психологів, узагальненні сутності ціннісно-сміслової сфери та особливості її розвитку в період професійної підготовки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що:

- розроблений та апробований пакет психодіагностичних методик для визначення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх психологів за гендерними особливостями;

- розроблено програму оптимізації ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх психологів в період навчання у ЗВО;

- сформульовані висновки можуть бути використані в роботі практичних психологів, викладачів закладів вищої освіти для розробки науково-методичних матеріалів щодо особистісного і професійного розвитку здобувачів.

Апробація результатів. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри психології, пройшли апробацію та опубліковані у збірнику тез матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. Учасцю, (31 травня 2022 р.), та матеріалів XI-тої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (10–11 жовтня 2022 р.) кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікація:

1. Скаженюк В.М. Вплив гендерних стереотипів на ціннісно-сміслову сферу особистості майбутніх психологів. *Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Умань, 31 трав. 2022 р. / М-во освіти і науки України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; редкол.: О. О. Кравченко, А. І. Войтовська. Умань, 2022. С.57-58.

2. Скаженюк В.М., Данилевич Л.А. Психологічні аспекти розвитку ціннісно-сміислової сфери майбутніх психологів. *Актуальні питання психології: теорія, методика, практика*: збірник матеріалів XI-тої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції, 10–11 жовтня 2022 р. / гол. ред. Сафін О.Д. Умань. С. 93-95.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків, містить таблиці. Загальний обсяг роботи складає 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Гендерний підхід у вивченні професійного розвитку особистості майбутніх психологів

Вивчення психологічних проблем, що виникають у системі «професія-гендер», як показує аналіз психологічних наукових джерел, базується в основному на дослідженнях статевих відмінностей і визначенні значущості біологічної статі стосовно вербальних, математичних і просторово-зорових здібностей. Але наразі є недостатньо вивченим питання гендерних особливостей формування ціннісної та смислової сфери особистості студента-психолога в період професійного навчання.

Активізація гендерних досліджень розпочалася в середині минулого сторіччя значною мірою завдяки феміністському руху. Становлення професійного образу «Я», з одного боку, є результатом дії багатьох взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх чинників, в систему яких входить і гендер. З іншого боку, вибір професії і подальша професійна діяльність можуть впливати на гендерні ідентифікаційні моделі, гендерну ідентичність і, відповідно, на соціальні моделі поведінки особистості [12]. Дослідження гендерних характеристик особистості пов'язане з концептуальними і методологічними труднощами.

Сутність категорії «гендер» у науковому дослідженні є важливою для пошуку відмінності (подібності) чоловіків та жінок, які створені соціумом та різноманітною культурою, проте причинно-наслідковий зв'язок між ними не завжди очевидний і може бути зумовлений як психологічними, так і соціальними чинниками.

Зростаючий інтерес до гендерних проблем має дуже глибоке коріння. З однієї сторони, відмінність чоловіків і жінок є найфундаментальнішою

відмінністю між індивідуумами, що належать до виду *homo sapiens* (як показали дослідження, саме ця відмінність перш за все фіксується і запам'ятовується людиною), з іншої – наразі відбувається процес зміни і зближення гендерних ролей. Зазвичай, більшу увагу приділяють зміні гендерних ролей жінок, які все частіше реалізують себе у традиційно чоловічих сферах соціальної активності (політика, бізнес, армія, «чоловічі» види спорту), хоча одночасно йде не менш важливий процес зміни гендерних ролей чоловіків, які все частіше беруть участь у традиційно жіночих сферах соціальної активності (виховання дітей, домашнє господарство).

Окрім того, спостерігається тенденція андрогінії – прояву у жінок «чоловічих» рис вдачі, а у чоловіків – «жіночих». Причому якщо раніше ця тенденція викликала і у психологів, і в суспільстві в цілому неспокій, то останніми роками ця тенденція розглядається як нормальна і позитивна. Згідно ідей К. Юнга, у чоловіка є аніма – несвідомий жіночий бік особистості чоловіка, а у жінки анімус – несвідомий чоловічий бік особистості жінки. К. Юнг вважає, що: «..молоді люди можуть пережити повну втрату аніми без жодного збитку. На цій стадії головне – бути чоловіком. ..Після середини життя втрата аніми веде до зниження життєвості, гнучкості, рухливості, доброти – з'являється ригідність, сварливість, стереотипність, фанатизм, упертість, педантичність і водночас покірливість, стомлюваність, неохайність, безвідповідальність і, зрештою, дитяча дратівливість зі схильністю до алкоголю» [14].

Як зазначає В. Москаленко, гендерна роль моделює комбінацію рис чоловіка і жінки, формує гендерні якості індивіда, розкриває в певному напрямі його здібності, спрямовує на здійснення тих чи інших видів діяльності». Отже, засвоєння людиною тієї чи іншої гендерної ролі детермінує всі інші її особистісні якості.

Наразі, у чоловічому середовищі жінкам, щоб досягти успіху у сферах, що найбільшою мірою визначають сучасний розвиток суспільства (політика, бізнес, управління в цивільній і військовій сфері), доводиться відмовлятися

від свого біологічного жіночого начала і грати за чоловічими правилами. При цьому, відповідно до статево-рольових стереотипів, добротне виконання завдання, високий результат, досягнутий чоловіком найчастіше пояснюється його здібностями (стабільні причини), а такий саме результат, досягнутий жінкою, пояснюється її зусиллями.

Більш того, сама типологія стабільних і нестабільних причин виявляється неоднаково, залежно від того, чия поведінка пояснюється – чоловіка чи жінки. Встановлено також, що і «здатності», і «зусилля» можуть мати різні оцінки коннотації у поясненні поведінки жінок і чоловіків. Так, наприклад, у разі пояснення успіху жінки фактор зусиль розглядається найчастіше як нестабільний і загалом має певне негативне оцінне забарвлення, а стосовно професійних успіхів чоловіка цей фактор інтерпретується як стабільний і такий, що має позитивну оцінку валентність як необхідну умову «природної чоловічої потреби в досягненні», як засіб подолання бар'єрів і труднощів, що постають на шляху до мети. У реальній міжособистісній взаємодії й у особистісному плані компетентність виявляється для жінок швидше негативним, ніж позитивним фактором: жінки з високою компетентністю не користуються прихильністю ні чоловіків, ні жінок [2].

Щодо гендерної ідентичності, то тут має місце усвідомлення свого зв'язку з культурними визначеннями мужності і жіночності. Це поняття охоплює суб'єктивний досвід і є психологічною інтеріоризацією чоловічих і жіночих рис у процесі взаємодії «Я та інші». Гендерна ідентичність тісно пов'язана з уявленням про свою стать: чи відчуває себе людина чоловіком або жінкою.

Чоловіча ідентичність – зарахування себе до категорії чоловічої соціальної групи і відтворення відповідних гендерно-зумовлених ролей і самопрезентацій. В основі конструювання чоловічої ідентичності лежить «ідеологія мужності» (J. Pleck), «принцип Адама», або принцип «маскулінної додатковості» (Дж. Ман). Чоловіча ідентичність безпосередньо пов'язана з культурною нормою антижіночності, традиційна чоловіча гендерна роль є

причиною тривоги і напруги (Ш. Берн) [3, 5, 43].

Жіноча ідентичність – зарахування себе до категорії жіночої соціальної групи і відтворення відповідних гендерно-зумовлених ролей і самопрезентацій. Конструювання жіночої ідентичності безпосередньо пов'язують зі специфічним «жіночим досвідом». Слід зазначити, що менша цінність «жіночого» в суспільстві утруднює розвиток позитивної Я-концепції дівчинки, породжує проблеми створення жіночої ідентичності, особливо якщо дівчинка володіє високими соціальними здібностями і схильна лідирувати. В уявленнях про гендерну ідентичність можна виділити 4 етапи (хоча цей термін з'явився тільки в 1970-х рр., раніше існували його аналоги: статева, або статево-рольова ідентифікація, ототожнення себе з певною статтю і тощо.

У 1974 р. С. Бем сформулювала свою гіпотезу про існування 3-х типів людей з різною гендерною ідентичністю: з переважанням фемінних характеристик, з переважанням маскулінних характеристик і «андрогінних», тобто тих, у кого спостерігається баланс маскулінних і фемінних характеристик. При цьому найпривабливішим їй здавався третій тип: на її думку, андрогінні особистості володіють адаптивністю і гнучкістю поведінки, відрізняються творчими схильностями і найбільш психологічно благополучні. Перші ж два типи зображалися негнучкими, обмеженими, такими, що демонструють у своїй поведінці гендерні стереотипи, що існують у суспільстві.

У 1975 р. Джудіт Спенс піддала критиці операціональне визначення андрогінії, зроблене Бем, і запропонувала інший показник: андрогінність - це поєднання високої маскулінності й високої фемінності. Зокрема, на її погляд, андрогінність асоціювалася у неї з високою самооцінкою і психічним благополуччям людини. Загалом нею було виділено 4 типи людей: типові чоловіки, типові жінки, андрогінні особистості і недиференційовані особистості з низькими показниками маскулінності і фемінності [2].

Гендерні і статеві ідентичності, як правило, розкриваються через

категорії «маскулінність» (мужність) і «фемінність» (жіночність). Маскулінність і фемінність – специфічні характеристики особистості, вони виступають як базові категорії під час аналізу гендерної ідентичності і психологічної статі. Поняття маскулінності і фемінності виражають нормативні уявлення й установки про те, якими повинні бути і, отже, чим повинні займатися чоловіки і жінки в даному суспільстві і зараз. Маскулінність і фемінність є соціальними, а не біологічними категоріями. Вони визначають нашу гендерну ідентичність і безпосередньо пов'язані з нашими уявленнями про себе та інших.

Виділяють три різних розуміння сутності понять «маскулінність»/«фемінність».

1. Маскулінність/фемінність, як дескриптивна, описова категорія, означає сукупність поведінкових і психологічних рис, властивостей і здібностей, об'єктивно властивих чоловікам/жінкам.

2. Маскулінність/фемінність, як аскриптивна категорія позначає один з елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок і вірувань про те, чим чоловік/жінка є, які якості їм приписуються.

3. Маскулінність/фемінність, як прескриптивна категорія – це система приписів, що мають на увазі не середньостатистичного, а ідеального «справжнього» чоловіка/жінку, це нормативний еталон мужності/жіночності.

Розглядаючи маскулінність, у дослідженнях враховують її множинність, історичність і ситуаційність. Множинність виявляється в наявності в кожному суспільстві множинності моделей маскулінності – від домінантних до маргіналізованих. Домінантна модель маскулінності відображає уявлення про чоловічу гендерну роль, що поділяються домінуючою (за расовими, соціальними і культурними ознаками) частиною суспільства. Історичність маскулінності відображають зміни її структури в ході історичних процесів. Ситуаційність маскулінності виявляється через соціокультурну залежність інтенсифікаційних та інфляційних змін, що відбуваються з деякими її характеристиками [15].

Найперше, що привертає увагу у дослідженнях сучасних учених, це особливості самооцінки осіб різної статі різних вікових груп, які досліджувались І. Герасимовою і О. Мороз [39]. Зміни такого складника професійного самоствавлення, як аутосимпатія, залежно від життєвого досвіду чоловіків та жінок були проаналізовані Ю. Кочневою і М. Омаровою [43]. Різноманітні аспекти професійного розвитку хлопців і дівчат описувались також у працях В. Каган. Проблема професійного розвитку вивчалась такими вченими, як В. Столін, О. Соколова, І. Чеснокова, І. Кон та іншими [3, 12, 16, 43].

Образ «Я – чоловік» у чоловіків і «Я – жінка» у жінок розуміється як частина самосвідомості особистості, усвідомлення себе як представника певної статі, ставлення до цього процесу, надбання певних форм поведінки, навиків, стереотипів у процесі соціалізації. Постулюється ідея про те, що образ «Я – чоловік» у чоловіків, «Я – жінка» у жінок є основоположним у формуванні особистості, оскільки починає своє становлення раніше за інші складники її самосвідомості, впливаючи на формування інших складників і образів Я. Тобто образ «Я – чоловік або «Я – жінка» може впливати як на становлення особистості загалом, так і на становлення професійного образу «Я» зокрема.

У контексті гендерної психології аналізуються особливості гендерного образу «Я». Виявлено, що гендерна самосвідомість особистості формується на ранніх етапах соціалізації особи і визначає особливості формування інших образів «Я», наприклад професійного образу «Я», який також є найважливішим упродовж більшої частини активного соціального життя особистості. Професійний образ «Я» – це усвідомлення і оцінка себе як представника певної професії. Чинниками, що впливають на зміну гендерного і професійного образів «Я», є вік, фаза життя, сам етап і зміст професійного становлення та ін. У процесі становлення професійного образу «Я» відбуваються істотні зміни самосвідомості особи, які примушують людину переживати різні негативні стани, що впливають на суб'єктивне

благополуччя особистості і знижують рівень самоактуалізації [17].

Гендерні дослідження в психології підтверджують, що соціально-психологічна стать особистості є найважливішим чинником, що впливає на розвиток професійного образу «Я». Дослідники виділяють різні аспекти взаємодії гендерної і професійної ідентичності у представників різних професійних, вікових, соціальних і етнічних груп. Більшість авторів відзначають, що досягнення взаємозв'язку гендерної і професійної ідентичності - це складний і поетапний процес, що включає взаємодію різних компонентів, змістовних характеристик і властивостей особистості. Причому істотніші переживання припадають на долю жінок, оскільки в більшості європейських і західних країн до цих пір збереглися гендерні стереотипи і установки стосовно жінок (Т. Бендас, Ш. Берн, І. Клеціна, В. Лабунська і тощо).

Дослідники виділяють різні суперечності в самосвідомості особистості між образами «Я – жінка», «Я – професіонал», «Я – мати», «Я – господиня» і так далі (Е. Альошина, О. Арнольд, А. Кімберг, І. Кон, А. Фестінгер, Г. Шихи й ін.) [26].

Отже, у сфері зайнятості існує асиметричне розміщення чоловіків і жінок у професійній структурі: ряд професій є практично або чоловічими, або жіночими. Соціальні психологи Г. Гібш і М. Форверг, спираючись на погляди А. Гольденвейзера, розглядають причину цього не в біологічних особливостях чоловіків і жінок, а в соціальних умовах, що складаються в тому або іншому суспільстві.

Соціальні чинники впливають на вибір жінками і чоловіками тієї або іншої професійної діяльності, і практика показує, що хоча жінки неохоче освоюють сфери діяльності, де переважають чоловіки, побоюючись, що їх вважатимуть менш жіночними, проте цей чинник останніми роками все більше втрачає свою значущість. За даними Л. Термана і К. Майлза, жінки, що зробили кар'єру, в середньому виявилися більш маскулініними, ніж жінки, які не досягли певних результатів. За даними Е. Таслер, серед жінок, що

характеризуються прагненням до конкуренції, боротьби, подолання перешкод, співвідношення гендерних типів було таким: фемінних – 43 %, маскулінних – 30 %, андрогінних – 27 % (дослідження за методикою С. Бем) [3, 9].

Результати досліджень показали певні відмінності між юнаками і дівчатами в процесі професійного самовизначення, а також подальшого становлення професійного образу «Я», в їхніх динамічних і особистісних характеристиках: Б. Штефлер, І. Вакулова, С. Крягжде, Д. Барама, Л. Головей, Б. Розен [68, 69], доходять висновку, що більшість підлітків вибирають професії, відповідні їхній гендерній ідентичності, в професійному самовизначенні дівчата займають активнішу позицію щодо вибору професії, усвідомленості і визначеності шляхів її отримання (Ю. Вавілова і Н. Андрєєнкова, Л. Головей) [26].

Професійне самовизначення у юнаків формується в руслі загальної життєвої перспективи й органічно входить у нього. На їхнє професійне самовизначення впливають чинники перспективи: чим більш визначені плани на подальше життя, тим вищий рівень сформованості професійного образу «Я» і ступінь упевненості в правильності професійного вибору. У дівчат життєве і професійне самовизначення менше пов'язані між собою, для них характерна велика емоційність і ситуативність самовизначення [39].

Таким чином, гендерна ідентичність, будучи однією з базових структур самосвідомості, відіграє важливу роль у процесах побудови життєвого плану, самовизначення, формування образу майбутнього. Гендерна ідентичність, яка збігається з біологічною і психологічною статтю особистості, сприяє успішному самовизначенню, зокрема професійному, а також і подальшому становленню професійного образу «Я». Розмита гендерна ідентичність, низька диференційованість статевих еталонів знижує вплив гендерної ідентифікації як механізму, що впливає на вибір цінностей, становлення професійного образу «Я» та ставлення до себе як до професіонала.

1.2. Сутність та формування ціннісно-сміслової сфери у студентському віці

Дослідженню ціннісних орієнтацій молоді присвячено ряд праць, які розкривають взаємозв'язок ціннісних орієнтацій із професійною спрямованістю (М. Ворбан, Ю. Долинська, Г. Нікіфорова), з ефективністю професійної діяльності (Н. Максимчук, Є. Научитель та ін.) [26]. Існує значна кількість вітчизняних досліджень, присвячених особливостям підготовки практичних психологів (О. Бондаренко, Ж. Вірна, С. Максименко, В. Панок, В. Семиченко інші), становленню та розвитку самосвідомості психолога (І. Андрійчук, А. Самойлова, Н. Ф. Шевченко), особливостям динаміки ціннісної сфери психолога (Н. Антонова, Н. Іванцев) [43]. А. Фурман вважав ціннісні орієнтації чинником особистісного розвитку психолога; учений В.Мицько визначав цінності – як ключовий момент у розвитку готовності до вирішення професійних завдань та інше [46, 47,48].

Ціннісно-сміслова сфера є предметом наукового інтересу багатьох авторів і трактується як функціональна система, що формує смисли і цілі життєдіяльності людини та регулює способи їх досягнення (С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, Б. Братусь). Вивчаються структурні компоненти ціннісно-сміслової сфери особистості: ціннісні орієнтації, особистісні смисли та установки (О. Асмолов, Б. Братусь, А. Серий), ціннісно-сміслові утворення (Ю.М. Куз-нецова), ціннісне відношення (Ф. Василюк, Б. Додонов, Д. Леонт'єв), смислоутворення (Б. Братусь, О. Асмолов) та регуляція (А. Здравомислов, В. Ольшанський, М. Яницький).

У сучасних наукових роботах спостерігається значна кількість теоретичних та практичних досліджень проблематики ціннісно-сміслової сфери студентів [2; 3; 4, 39], психологічні тренінги у сфері розвитку та корекції окремих компонентів ціннісних орієнтацій, особистісних характеристик в юнацькому віці [5; 7; 8, 39].

Дослідження в галузі педагогічної психології переважно зорієнтовані на вивчення індивідуально-типологічних властивостей особистості студента,

що визначають ефективність його професійного становлення і спрямованості (Ж. Вірна, Я. Чапак, В. Потапова), розкриття чинників формування професійно значущих рис (О. Дмитренко, О. Подолянчук, Т. Буякас, І. Дружиніна, О. Міненко, Н. Чепелева), самосвідомості (Н. Шевченко, А. Самойлова), мисленнєвих умінь (Н. Локалова, Н. Пов'якель) тощо. Відтак існує необхідність теоретичного розгляду психологічних тенденцій оптимізації цінностей та особистісних смислів сучасних студентів.

Згідно мети та завдань нашої роботи, було здійснено теоретичний аналіз цінностей та смислів, як основних категорій ціннісно-смиислової сфери особистості.

Об'єктивне та цілісне наукове осмислення, розкриття змісту та особливостей розвитку ціннісно-смиислової сфери як стрижневого, сутнісного феномену визначає детермінуючу роль визначеного чинника в цілісному процесі становлення особистості. В такому розумінні особа є суб'єктом пошуку, знаходження і творення ціннісних орієнтирів свого життєздійснення.

Наразі існує достатньо велика кількість наукових визначень сутності поняття «цінності» та «смисли» (сенс). Вони мають як дуже широкий спектр, так і зводять ці поняття до явищ мотиваційного процесу.

Перші уявлення про цінності у культурі та літературі спочатку асоціювалися з такими поняттями, як: гідність, досконалість, гармонійність, закінченість якогось процесу.

З одного боку, смислове навантаження поняття цінності відображає характеристику зовнішніх властивостей предметів і явищ, які є об'єктом ціннісного ставлення з боку людини. З іншого боку, поняття цінність включає психологічні характеристики особистості, які є суб'єктом ціннісних стосунків і реалізують духовно-етичні ідеали. І, нарешті, поняттям цінність можна характеризувати взаємини між людьми, людське спілкування і взаємодію, завдяки якій цінності набувають значущості, духовного і загальнолюдського статусу [3; 4; 5, 39].

Ціннісно-смилова сфера як підсистема саморегуляції включає в себе:

- ціннісні орієнтації – підстави, за якими юнак «вибудовує» об'єкти, суб'єкти, події за ступенем їх значущості;
- особистісні смисли – індивідуалізоване відображення справжнього ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як «значення – для – мене»;
- спрямованість особистості – це система стійких спонукань юнака (що він хоче, до чого прагне, так чи інакше розуміючи світ, суспільство; чого уникає, проти чого готовий боротися);
- репертуар референтних груп – це соціальна група, яка служить для юнака своєрідним стандартом, системою відліку для себе та інших, джерелом формування соціальних норм і ціннісних орієнтацій [27].

Психологічною основою ціннісно-смилових орієнтацій у зрілій юності є різноманітна структура потреб, мотивів, інтересів, цілей, ідеалів, переконань, світогляду, що беруть участь у створенні спрямованості особистості, виражають соціально-детерміновані відносини особистості до дійсності.

Ціннісно-смилові орієнтації, визначаючи центральну позицію особистості, впливають на спрямованість і зміст соціальної активності, загальний підхід до навколишнього світу і самому собі, надають сенс і напрямок діяльності людини, визначають його поведінку і вчинки. Особистість прагне знайти сенс і відчуває фрустрацію або екзистенціальний вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим.

Ціннісно-смилові орієнтації у студентському віці формуються і розвиваються в процесі соціалізації. На різних етапах соціалізації їх розвиток неоднозначний і визначається факторами сімейного та інституалізованого виховання і навчання, професійною діяльністю, суспільно-історичними умовами.

Психологічними механізмами формування і розвитку ціннісно-смилових орієнтацій виступають індивідуально-психологічні особливості

протікання психічних процесів і насамперед – мислення, пам'яті, емоцій і волі, існують у формі інтеріоризації, ідентифікації та інтерналізації соціальних цінностей [34].

Ціннісно-смісловим орієнтаціям притаманний динамічний характер. Якщо їх існування не підтримується людиною, якщо вони не створюються, що не реалізуються і не актуалізуються, то вони поступово втрачаються. Прийняття та освоєння цінностей довгий і тривалий процес. Усвідомлення цінностей породжує ціннісні уявлення, а на основі ціннісних уявлень створюються ціннісні орієнтації, які, у свою чергу, і являють собою усвідомлювану частину системи особистісних смислів.

У віковій психології юнацький вік характеризують як період, в якому формується стійка система цінностей, відбувається становлення самосвідомості та формується соціальний статус особи.

І. Кон підкреслює, що в ході самовизначення, спроб розібратися в навколишньому світі і в самому собі, особами юнацького віку здійснюється пошук сенсу життя взагалі і свого життя зокрема. В результаті у них формуються не тільки переконання і погляди, але й світогляд – погляд на світ в цілому, система переконань, що виражають відношення людини до світу і його головні ціннісні орієнтації [25, 39].

У юнацькому віці дозрівають когнітивні і особистісні передумови світогляду. І від того як цей процес буде відбуватися, залежить те, наскільки світогляд буде правильно і глибоко відображати об'єктивний світ, буде істинним або хибним, науковим чи релігійним, матеріалістичним чи ідеалістичним, прогресивним або реакційним, оптимістичним чи песимістичним, наскільки особистість зможе визначити свою соціальну орієнтацію. Свідомість юнаків характеризується особливою чутливістю, здатністю переробляти і засвоювати величезний потік інформації.

Учений М. Яницький зазначає, що новоутворення юнацького віку тісно пов'язані з протікаючими у цей період соціальними перетвореннями, які визначають всю динаміку процесу соціалізації [12].

На думку ряду зарубіжних та вітчизняних дослідників, ситуація соціальних перетворень потребує одночасного прояву двох протилежних за своєю функцією індивідуально-психологічних особливостей – соціальної лабільності, гнучкості, що забезпечує постійну адаптацію людини до змін у соціальному світі, і розвинутої соціальної ідентичності, яка створює той внутрішній «стрижень», який служить відправною точкою процесу самовизначення, як особистісного, так і соціального [19].

Юнацькому віку притаманна наступна ієрархія груп ціннісних орієнтацій:

1) цінності особистого життя (здоров'я, любов, хороші та вірні друзі, щасливе сімейне життя тощо);

2) індивідуальні цінності (матеріальне забезпечення, самостійність, краса, високі домагання, сміливість, тверда воля, нетерпимість до недоліків, життєрадісність тощо);

3) етичні цінності (вихованість, чуйність, чесність, милосердя тощо);

4) цінності професійної спрямованості (цікава робота, суспільне визнання, впевненість у собі, освіченість, раціоналізм, самоконтроль, відповідальність, ефективність у справах тощо);

5) цінності розвитку і пізнання (розвиток, творчість, активне діяльне життя тощо).

Їх спрямованість може бути: індивідуальною, соціальною та професійною [29].

Особливої уваги заслуговують дослідження Л. Кахле про адаптаційний потенціал ціннісної сфери особистості. Дослідниця визначала цінності як когнітивні утворення, основне призначення яких полягає в оптимізації адаптації індивіда до соціального оточення, у забезпеченні такої переробки інформації із навколишнього світу, яка б не порушувала режим оптимального функціонування як окремого індивіда, так і соціального оточення в цілому [43].

До кінця юності складаються основні компоненти особистості – характер, загальні та спеціальні здібності, світогляд. Ці складні компоненти особистості є психологічними передумовами вступу в самостійне, доросле життя. Відмінною особливістю віку стає різке посилення саморефлексії, тобто прагнення до самопізнання своєї особистості, до оцінки її можливостей і здібностей [39].

На думку В. Франкла, питання сенсу життя найбільш часте і особливо нагальне в юності, при цьому воно ніяк не є хворобливим симптомом. Уміння визначити свої цілі, знайти своє місце в житті – важливий показник особистісної зрілості в юнацькому віці. Однак даного рівня розвитку досягає невеликий відсоток юнаків [37].

Період 18-23 років І. Кон називає пізньої юністю або початком дорослості. У цьому віці більшість людей включаються в процес трудової діяльності.

Ціннісно-сміслові орієнтації, як стійкі властивості особистості, формулюються і розвиваються в процесі трудової діяльності.

Ціннісно-сміслові орієнтації особистості виявляються, закріплюються і коригуються у професійній діяльності індивіда. Необхідно зазначити, що процес формування ціннісно-сміслових орієнтацій і професійна діяльність взаємодетерміновані. З одного боку, ставлення професійно-трудового середовища формується на основі системи особистісних смислів людини, обумовлених минулим досвідом, усвідомлювана частина цієї системи існує у вигляді цінностей і ціннісних орієнтацій, з іншого боку, професійна діяльність впливає на систему ціннісних орієнтацій особистості.

Ціннісно-сміслова сфера – це функціональна система, що формує смисли і цілі життєдіяльності юнаки та регулює способи їх досягнення. З одного боку, ціннісно-сміслові орієнтації прищеплюються юнакові соціумом, але, з іншого боку, і сам юнак активно формує і конкретизує їх, приймаючи, змінюючи чи відкидаючи цінності і смисли, пропоновані соціумом.

Відсутність осмисленості цілей дезорганізує всю систему цінностей, роблячи поведінку юнака або «автоматизованою», заснованою на очікуваннях оточуючих, або нецілеспрямованою, часто суперечливою, девіантною. Невизначеність особистісних смислів заважає юнакові зайняти своє місце в соціальній системі [45].

У психології поняття «смысл» нероздільно пов'язане з особистістю, що гармонійно розвивається. Загальноприйнятим є визначення особистісного смислу як індивідуалізованого відображення дійсного ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, що усвідомлюється як «значення – для – мене» засвоєних суб'єктом безособових знань про світ, які охоплюють поняття, вміння, дії та вчинки, соціальні норми, ролі, цінності та ідеали». Виокремлюється ряд складових смислових систем: смислоутворюючі мотиви, що спонукають людину до діяльності; ставлення людини до дійсності, що набули суб'єктивної цінності в результаті діяльності; смислові установки, що відображають особистісний смисл; вчинки та дії особистості, що регулюються смисловими установками [39, с. 35].

У психологічних наукових роботах категорія «смысл» найбільш повно висвітлюється у працях Л. Виготського, Б. Братуся, Д. Леонтьєва, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. Зокрема, О. Леонтьєв вважав, що «особистісні смисли, як і чуттєве тло свідомості, не мають власного «індивідуального», власного «не психологічного» існування. Якщо зовнішня чуттєвість пов'язує у свідомості суб'єкта знання з реальністю об'єктивного світу, то особистісний смисл пов'язує їх з реальністю самого його життя у цьому світі, з його мотивами. Особистісний смисл і надає пристрасності людській свідомості» [47].

У поясненні сутності категорії «усвідомленість», як найбільш загальне смислове утворення, учений Б. Братусь використовує поняття «особистісні цінності», відрізняючи їх від особистісних смислів, які на його думку, далеко не завжди носять усвідомлений характер: «особистісні цінності» – це

усвідомлені і прийняті людиною загальні смисли її життя» [50]. У цьому його позиція збігається з позицією Г. Олпорта: «...цінності в моєму розумінні, – це деякий особистісний смисл» [28]. Цінність, таким чином усвідомлюється людиною кожного разу, коли смисл має для неї принципове значення.

У психолого-педагогічній концепції особистості, яка сама навчається, Л. Томас і Ш. Харрі-Аугстайн центральним для розуміння людини і для пізнання людьми самих себе вважають тлумачення особистісних смислів. Люди шукають смисли, однак смисл може не усвідомлюватися або існувати в невербальній формі. Особистісні смисли завжди є частиною більш широкої системи. Взаємодія смислових систем не обмежується ситуацією міжособистісної взаємодії. Різні об'єкти культури, на їхню думку, «відображають способи, якими індивіди і групи намагаються виразити і зафіксувати смисл» [11].

У більш загальних визначеннях поняттю «цінність» можуть надаватися декілька значень у залежності від аспектів, які розглядаються. Д. Леонт'єв указує на три форми існування цінностей: 1) Цінність – як суспільний ідеал, створене суспільною свідомістю абстрактне уявлення про атрибути належного в різних сферах суспільного життя. Це загальнолюдські, «вічні» цінності (істина, краса, справедливість) і конкретно-історичні (патріархат, рівність, демократія). 2) Цінності, представлені в об'єктивованій формі у вигляді творів матеріальної та духовної культури або людських вчинків – конкретних предметних втілень суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових та ін.). 3) Соціальні цінності, які, заломлюючись крізь призму індивідуальної свідомості, входять у психологічну структуру особистості у формі особистісних цінностей як один з чинників мотивації поведінки [10].

Учений Д. Леонт'єв наводить шість альтернативних підходів до тлумачення цінностей. Перша опозиція породжена мовленнєвою неоднозначністю слова «цінність». Один полюс – розуміння цінності як атрибута (ознаки) чогось, на іншому – це поняття має самодостатній зміст.

Іншими словами, «об'єкти мають цінність» чи «об'єкти є цінностями». При цьому А. Лазарук робить зауваження, що з погляду гуманістичних концепцій персоногенезу розгляд цінностей безвідносно до суб'єкта оцінного судження є некоректним [43].

Друга позиція утворюється трактуванням цінностей як об'єкта чи предмета, де цінностями є або конкретні значущі речі, або особливі абстрактні утворення. Визначення цінностей як індивідуальних, чи надіндивідуальних утворень, відображає третю позицію. Прихильники першої позиції вважають, що цінності несуть смислове навантаження суб'єктивного значення, другі приписують цінностям надіндивідуальне значення, як трансцендентним сутностям чи системним культурним утворенням.

Четверта позиція утворюється протиставленням соціологічної й онтологічної природи цінностей. Онтологічність цінностей розглядається з їх універсальності або особливої сутності, що підтверджується емпіричною очевидністю їх надіндивідуальності.

П'ята позиція стосується статусу особистісних, суб'єктивних цінностей, які регулюють соціальну поведінку суб'єкта через механізми свідомого контролю або через неусвідомлені мотиваційні структури. Позиціонування цінностей, як чітких нормативних приписів, стандартів або як життєвих цілей, ідеалів, смислів, безвідносно до їх індивідуальності чи надіндивідуальності, описує шосту концептуальну опозицію, яка відображається протиставленням «еталон-ідеал» [26].

На думку учених, однією з основних характеристик людини, як особистості, є її статус у суспільстві і спільноті, в якій формувалася дана особистість. На цій основі вибудовується система її соціальних ролей та ціннісних орієнтацій. Первинний клас особистісних властивостей утворюють саме статус, ролі і ціннісні орієнтації, які визначають особливості мотивації та структуру поведінки, і спільно – характер та схильності людини [45].

Ціннісні орієнтації у поглядах Б. Ананьєва є центральним об'єктом комплексного вивчення особистості та закономірностей її розвитку.

Відома українська учена З. Карпенко до проблем узгодження «внутрішніх» і «зовнішніх» цінностей підходить з позиції телеологічного замовлення, як наслідку холістичного зв'язку явищ: «...внутрішня доцільність функціонування організму і забезпечує таке пристосування організму до середовища, якого вимагає характер внутрішніх цінностей особистості» [40]. Тобто цінності визначають зміст і спосіб адаптації до середовища, що, у свою чергу, виступає автономним, культурно визначеним джерелом цінностей; тобто відбувається взаємопроникнення, взаємовплив, в центрі якого знаходиться особистість та її свідомість.

Учений С. Рубінштейн вважав, що цінності є похідними від співвідношення світу і людини, репрезентуючи те, що є у світі, і те, що створила людина в процесі історії [12]. На думку А. Здравомислова, цінності є важливою об'єднуючою ланкою між суспільством, соціальним середовищем і особистістю, її внутрішнім світом. Ціннісні ставлення суб'єкта до зовнішнього світу опосередковані орієнтацією людини на інших людей, на суспільство в цілому, на існуючі в ньому ідеали, уявлення та норми. Як зазначає учений, «..система цінностей – це та ланка, яка об'єднує суспільство та особистість, залучаючи її до системи суспільних відносин..», а отже, визначає індивідуальну спрямованість людини, її сенс життя й особливості самоствердження, самореалізації [29].

В. Мясіщев запропонував трактувати суб'єктивні цінності як взаємодію, здійснювану в суб'єктоб'єктному і суб'єкт-суб'єктному плані міжособистісних відносин. Це дало змогу розширити контекст ціннісних відносин, включаючи у нього спілкування людей [12]. У теорії діяльності О. Леонтьєва поняття «суб'єктивні цінності», які розглядаються в системі суб'єкт-об'єктної взаємодії, певною мірою асоціюються з поняттям «значущості», що відображає зв'язок індивідуальних значень з емоційно-мотиваційною сферою [36]. В. Ядов у своїй диспозиційній концепції

розглядає цінності особистості, як ієрархічно організовану систему, яка утворює загальну спрямованість інтересів та систему ціннісних орієнтацій. При цьому представлення особистості – це усвідомлення готовності до оцінки ситуації і поведінки, яка зумовлена її попереднім досвідом [38].

Як зазначає учений Р. Шакуров: «...цінність – це не сам предмет, а процес взаємодії з ним» [34]. Він вважав, що завдяки рефлексії особистісних цінностей можна «проникати у смисловий простір іншого, присвоювати чужі суб'єктивні цінності і в такий спосіб духовно збагачувати себе». «Розширення сфери цінностей слід розглядати, як процес дедалі більшої диференціації сфери власне людського ставлення до світу» [34]. Різноманітність поглядів на природу та сутність «цінностей» як у зарубіжній, так і в вітчизняній психології ще раз підтверджує думку про багатогранність цієї категорії.

Отже, як продемонстрував теоретичний аналіз категорій «цінності» та «смысл», особистість постає носієм аксіопсихіки, суб'єктом пошуку, знаходження і творення ціннісних орієнтирів власного життєздійснення. Перспективою подальших досліджень автори дослідження вбачали у розробці та запровадженні сучасних психодидактичних і розвивально-корекційних технологій у навчально-виховний процес вищої школи з метою оптимізації ціннісно-сислової сфери сучасної студентської молоді.

Особливості, структуру та оцінювання рівнів розвитку ціннісно-сислової сфери особистості студента технічного університету вивчала О.В. Москаленко. За результатами емпіричного дослідження автором було виокремлено наступні компоненти ціннісно-сислової сфери: спрямованість, ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації, самоактуалізація, експліковано рівні її розвитку: низький, середній, високий та обґрунтовані компоненти ціннісно-сислової сфери: когнітивний компонент, який складається з смисложиттєвих уявлень, ідеалів та переконань, емотивний компонент – з емоційно-оціночних ставлень, конативний компонент – з системи вчинків та дій, міжособистісної взаємодії, спрямованості діяльності та поведінки.

Дослідниця зазначає, що ускладнення соціальної адаптації студентів у вищому навчальному закладі спричиняє деформацію ціннісно-сміслової сфери, а руйнування системи цінностей, їх переоцінка та недорозвиненість ціннісно-сміслової сфери детермінують стан ноогенного неврозу. Автор розглядає окремо ціннісну сферу та смислову сферу особистості, останню розуміючи як ієрархічно побудоване багаторівневе психічне утворення, яке має певні властивості і здатне певною мірою розвиватися. О. Москаленко констатує комплементарність ціннісної сфери та смислової сфери по відношенню одна до одної та відмічає взаємозалежність ціннісно-сміслової сфери з духовністю особистості [14].

Мотиваційно-ціннісна сфера розглядається Н. Мишко як важливий компонент готовності до виконання професійної діяльності [26]. За думкою дослідниці розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості обумовлює розвиток професійно важливих якостей і здібностей майбутнього професіонала, які визначають успішність праці та її продуктивність. За результатами дослідження Н. Мишко створено та емпірично верифіковано структурну модель мотиваційно-ціннісної сфери майбутнього психолога у процесі здобуття другої вищої освіти, яка складається з потребомотиваційного (базові потреби, зовнішні та внутрішні мотиви діяльності) [26].

1.3. Ціннісно-сміслова сфера особистості як основа професійної діяльності майбутнього психолога.

Розглядаючи зміст поняття «ціннісні орієнтації», як основи для осмислення і регуляції людської поведінки та діяльності у всіх її формах та проявах, ученими визначено, що регуляція професійної діяльності засобами цінностей виступає однією із найбільш значущих чинників професійної придатності та професіоналізму практичного психолога [35].

Найбільш складними для розуміння та осмислення у всіх гуманітарних науках, зокрема і в психології, є поняття «цінностей» та «ціннісних

орієнтацій». Ціннісні орієнтації, які вважають базою для пізнання та конструювання цілісного образу навколишнього світу, водночас являють основу для осмислення та регуляції людської поведінки і діяльності у всіх її формах та проявах. Як одні із найважливіших складових внутрішньої структури особистості, ціннісні орієнтації виступають однією із найважливіших характеристик активності особистості, визначаючи при цьому загальне розуміння особистістю навколишнього світу, самої себе, оскільки надають особистості головний зміст власній поведінці, вчинкам та діяльності. А отже, регуляція різних форм діяльності засобами цінностей і відповідними професійними нормами виступає однією із найбільш значущих чинників професійної придатності та професіоналізму фахівця.

Актуальність ціннісних аспектів сучасної психологічної практики обумовлена цілою низкою важливих причин, які пов'язані, в першу чергу, із складеною соціально-економічною ситуацією, а також з появою нових психотехнологій та практик надання фахової професійної психологічної допомоги. У сучасній психологічній науці, яка надає особливий статус регулюючій функції ціннісних орієнтацій та визначає поведінку та норми у професійній діяльності, міститься досить обширна інформація щодо різноманітних підходів у вивченні цінностей та ціннісних орієнтацій. Ми не ставимо за мету здійснити цілісний аналіз існуючих у психологічних джерелах різноманітних підходів щодо розуміння даного поняття, ми прагнемо зацентувати увагу на регулюючому аспекті ціннісно-сміслової сфери, що визначає, на нашу думку, загальну професійну позицію фахівця-психолога, а також здатна забезпечити належний рівень не лише його професійній культурі, професійної придатності та розвитку професіоналізму майбутніх психологів, а також і забезпечує особистісний розвиток.

У даному питанні теоретично основою для аналізу були взяті до уваги дослідження зарубіжних та українських психологів, які стосуються проблем ціннісних орієнтацій особистості та їх ролі в регуляції різних форм поведінки та діяльності (І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, М. Євтух, В. Зінченко, З.

Карпенко, С. Максименко, В. Москалець, А. Міщенко, Л. Міщиха, Г. Радчук, М. Рокіч, В. Сластьонін, Н. Ткачова, Т. Тітова, В. Франкл, А. Фурман та ін.).

Теоретичний аналіз визначених нами досліджень дозволяє розглянути сутність поняття «ціннісних орієнтацій», як «..відображення у свідомості людини цінностей, що визначаються як усвідомлені та забарвлені особистісним смислом цінності, що проявляються у регуляції поведінки та діяльності суб'єкта» [43].

Ціннісно-смилова сфера, як інші особистісні утворення (мотивація, світогляд, переконання), розглядаються як результат представлення у свідомості людини суспільних відносин і соціально-економічних умов життя. Тому, ціннісно-смилова сфера у своєму формуванні проходить тривалий час і вважається соціально-психологічним феноменом, який характеризує спрямованість і зміст активності особистості. Саме дана категорія скалається як система оцінок і відносин особистості, визначається у загальному підході ставлення людини до світу, до себе. Тому вони надають зміст і напрямок особистісним позиціям, поведінці, вчинкам, діяльності загалом. Отже, ціннісні орієнтації, особистісні смисли є найважливішим фактором, що регулює і детермінує мотивацію особистості.

Система ціннісних орієнтацій є важливим компонентом структури особистості, про що відмічають у своїх дослідженнях сучасні науковці (О. Сірий, М. Ямницький та інші), які стверджують, що даний компонент не тільки характеризує направленість і зміст активності індивіда, але і визначає загальний підхід людини до світу, до себе, визначає зміст та напрямок особистісним позиціям, поведінці, діяльності та вчинкам. Автори відмічають роль ціннісних орієнтацій, як свідомих регуляторів соціальної поведінки особистості, своєрідним орієнтиром у житті. Як відмічає Н. Наумова, саме ціннісні орієнтації є важливим механізмом цілеспрямованості людини, що допомагає орієнтуватися людині у світі професій, стосунків, смислів та створює впорядковані та усвідомлені картини у навколишньому світі [43].

Отже, на основі вище представлених тверджень можна вважати, що ціннісний компонент особистості взагалі забезпечує орієнтацію у власній, автономній системі цінностей та пов'язаний з усвідомленням відповідальності за результати своєї професійної діяльності, і зокрема у сфері психологічної діяльності. Також, за певних обставин, ціннісно-сміслова сфера виступає основним регулятором активності фахівця та спрямованості його особистісного та професійного розвитку. Учені вважають, що цінності допомагають зробити вибір, і тому, саме у ситуаціях вибору найбільш яскраво виявляються характеристики, які належать до ціннісно-змістового компоненту свідомості людини [15, 43].

Наразі відомо, що кожна особистість використовує лише ті цінності, які є у суспільстві і тому ціннісно-сміслова сфера кожної людини є за своєю сутністю цінностями всього суспільства, в якому вона живе. Ціннісні орієнтації є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, що закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань і виконують функцію відокремлення значущого, суттєвого для даної людини від не значущого. Сукупність усталених ціннісних орієнтацій утворює певну вісь свідомості, яка забезпечує стійкість особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, вираженого у спрямованості потреб та інтересів [2].

На думку різних науковців, ціннісні орієнтації визначають центральну позицію особистості, впливають на спрямованість і зміст соціальної активності, загальний підхід до світу й самого себе, визначають зміст і напрямок суспільної позиції особистості, її поведінку, вчинки і спрямованість професійної діяльності.

Визначальна роль системи ціннісних орієнтацій, найбільш яскраво виявляється стосовно професійної діяльності. Як стверджує Є. Клімов, для кожної визначеної професійної групи характерний свій зміст діяльності, своя система цінностей. При цьому, як підкреслює Л. Дика, сьогодні професійно

важливі якості «стають похідними від моральних якостей людини..., від ієрархії ціннісних орієнтацій» [1].

У даному контексті, роль ціннісних орієнтацій полягає у тому, що вони «детермінують професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності і додаючи зміст професійним діям». Система ціннісних орієнтацій, особливо вибіркоче значення займає у професіях типу «людина –людина», набуваючи у цьому випадку характеру центрального елемента у структурі їхнього професійного образу світу. Такі види професійної діяльності є сферами існування і розвитку загальнолюдських цінностей. Саме тут реалізуються цінності альтруїзму і творчості, що додають сенсу даній діяльності (Л. Котлова).

Розглядаючи ціннісну сферу, яка виконує провідну роль у професійній діяльності, також її велика роль у виборі професії, спрямуванні професійної діяльності, наданні їй відповідної цінності та змістовності, формуванні самоактуалізації, а також регуляції поведінки та діяльності (Н. Антонова, Т. Тітова та ін.). У професійній діяльності ціннісні орієнтації розглядаються як центральна ланка, оскільки вони детермінують загальне ставлення особистості до своїх професійних цілей, завдань та вимог, а також сприяють її подальшій професійній самореалізації. Саме ціннісні орієнтації регулюють, визначають і спрямовують професійну діяльність, надають їй вартості, що містить зміст, формуючи при цьому способи самоактуалізації та професійну позицію фахівця [58].

Як функціональна роль, у ціннісно-смісловій сфері загально визнано поділ ученими на дві основні групи - термінальні та інструментальні, що виступають, відповідно, як особистісні цілі та засоби їх досягнення. Також, відповідно спрямованості щодо особистісного розвитку чи на збереження гомеостазу, цінності поділяють бути розділені на вищі (цінності розвитку) і регресивні (цінності збереження). У той же час термінальні й інструментальні, вищі і регресивні, внутрішні та зовнішні за своїм походженням цінності можуть відповідати різним рівням чи стадіям

особистісного розвитку [3].

Також, було проведено дослідження ученим Дж. Хофстеде, який експериментально перевіряв у глобальному порівняльно-культурному дослідженні (проводилось під його керівництвом у 70-х роках ХХ ст.) цінностей колективістичних та індивідуалістичних, що започаткували наступні дослідження індивідуалізму-колективізму, які можуть бути основним виміром цінностей різних країн та культури у світі. З того часу було накопичено велику кількість теоретичного й експериментального матеріалу, присвяченого дослідженню індивідуалістської і колективістської ціннісних орієнтацій (М. Вугт, У. Кім, Г. Тріандіс, С. Хьюї, С. Шварц та ін.).

Зокрема, аналізуючи соціальні ціннісні орієнтації під час досягнення певної мети у діяльності, американські дослідники Т. Шуйт і М. Вугт виокремлюють такі їх різновиди: просоціальна, індивідуалістична та конкурентна. Просоціальна ціннісна орієнтація визначається ними як така, що ґрунтується на прагненні особистості до досягнення найкращих власних і спільних результатів діяльності (максималізації спільного результату), а також на прагненні максимально прирівняти свій результат з результатом іншого (мінімалізація різниці). Індивідуалістична ціннісна орієнтація полягає у прагненні досягнення найкращого результату діяльності лише для себе, що супроводжується повною байдужістю до результатів іншої людини (максимум для себе). Конкурентна орієнтація характеризується прагненням максимально збільшити різницю між власним результатом та результатом іншої людини на свою користь (максималізація відносного результату).

Отже, ціннісні орієнтації учені вважають спрямовуючим компонентом професійної реалізації особистості, оскільки саме вони детермінують загальне ставлення особистості до своїх професійних цілей, завдань та вимог, а також саме вони визначають можливість її професійної самореалізації. Більш того, чітке визначення професійної спрямованості обумовлює ідентифікацію особистості із професійними завданнями, цілями і вимогами

та, відповідно, формування у неї системи ціннісних орієнтацій, у якій професія займає пріоритетне місце [28].

На думку М. Горлача, «ціннісні орієнтації, будучи складовими частинами більш складних духовних утворень, трансформуються, конкретизуючись у свідомості, спонукають людину до реалізації їх у процесі діяльності» [22].

Отож представлені нами вище підходи щодо розуміння ролі ціннісних орієнтацій як основи професійної діяльності фахівця дозволяють нам перейти до розгляду саме аксіологічної складової професійної діяльності практичного психолога, представляючи її як ціннісно-нормативне утворення.

Загалом, професійна діяльність практичного психолога – це такий вид соціальної активності, де психолог, узагальнюючи попередньо сформовані ідеї про цінність людини персоніфікує їх у власних словах і діях, які спрямовані ним на іншу людину. Як вважають учені, у роботі психолога важливою є формування такої спрямованості, в якій інші люди мали б бути не на периферії його фокусування, а в центрі його системи цінностей. Оскільки від того, що буде в цій системі на передньому плані — «я», «ти», чи «ми» — є важливим для прояву вміння глибоко проникати в душу іншої особистості, правильно будувати з нею професійні відносини [47].

На думку учених, серед таких особистісних якостей, як саморегуляція, цілеспрямованість, творча активність, рефлексія тощо, у систему якостей особистості практичного психолога мають бути включені також такі ціннісні настанови, які визначають формування відповідних основ її професійної діяльності [24]. Саме професійна діяльність практичного психолога є особливим видом соціальної активності, в якій узагальнено гуманістичні ідеї - цінність людини, в якій конкретизуються та персоніфікуються як в словах, так і діях, спрямованість на допомогу та розуміння іншої людини. Орієнтація в професійній діяльності психолога на цінності іншої людини припускає адекватне сприйняття своїх можливостей як механізму впливу на іншу

людину, заснованого на професійному обов'язку і відповідальності за професійні дії [34].

Серед сучасних українських дослідників, що вивчають ціннісні орієнтації практичного психолога, як елемент ціннісно-сислової структури особистості, досліджують різні аспекти даної проблеми учені - Х. Дмитерко-Карабин, Т. Тітова, А. Фурман та інші. Зокрема, особливості ціннісно-сислової сфери практичного психолога, за Т. Тітовою, виявляються через взаємозв'язок ціннісних орієнтацій, часової перспективи та свідомої особистісної саморегуляції. Ціннісні орієнтації, що входять до структури ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів, мають відзначатися високим рівнем усвідомленості та осмисленості. Тільки за таких умов, як стверджує Т. Тітова, система ціннісних орієнтацій буде гармонійною, узгодженою та дієвою [43].

Як було вже зголошено вище, важливими елементами внутрішньої структури особистості, закріпленим життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань є ціннісні орієнтації. Д. Леонтьєв виділяє такі головні цінності, якими керується людина: етичного порядку (чесність, порядність, доброта, непримиренність до недоліків); міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність); професійної самореалізації (ретельність, ефективність у справах, тверда воля); індивідуальні цінності (незалежність, відповідальність, конформізм) [43]. Цими ж цінностями, також, буде визначатися професійна діяльність практичного психолога.

Окрім того, свідомість і самосвідомість, закріплюючись у ціннісних орієнтаціях, впливають на мотивацію професійної діяльності. Процесуальна сторона (вміння і навички) професійної компетентності практичного психолога є теж похідною від рівня розвитку його ціннісних орієнтацій, а мотиваційно-ціннісне ставлення до своєї професії є центральним у готовності практичного психолога до своєї професії.

Ціннісні орієнтації, мають, також, принципове значення для формування індивідуального стилю професійної діяльності психолога, визначаючи його гуманний, демократичний або авторитарний характер. На основі ціннісних орієнтацій формується мотиваційно-ціннісне ставлення до самої професії психолога, цілей і засобів професійної діяльності (Карпюк)

Узагальнюючи вище зазначене, можна вважати, що ціннісно-сміслова сфера відіграє важливу роль у становленні потребнісно-мотиваційної, емоційно-вольової сфери фахівця як суб'єкта трудової діяльності, готовності особистості до подолання труднощів, у тому числі й, в умовах професійної діяльності. Вона є одним із центральних особистісних утворень, що виконує регулятивні функції, також, ціннісні орієнтації відіграють надзвичайно важливу роль у регуляції професійної діяльності практичного психолога, підпорядковуючи собі дію інших рівнів системи особистості.

Упродовж професійного розвитку практичного психолога складається ієрархія цінностей, яка в період професіоналізації буде впливати на його поведінку у суспільстві в цілому, і у професійній спільності зокрема, змінюватися у процесі життєдіяльності під впливом різноманітних чинників, що дозволить забезпечувати неперервність розвитку самої особистості фахівця, та буде виконувати функцію раціоналізації та регуляції професійної діяльності. Саме в єдності ціннісні орієнтації та професійні цінності забезпечуватимуть високу якість та продуктивність у роботі практичного психолога, його стійке, відповідальне та професійне відношення до своєї справи. Сформовані ціннісні та професійні орієнтації стимулюватимуть професійно-особистісний розвиток практичного психолога та відіграватимуть стратегічну роль у його подальшій професійній діяльності.

Висновки до першого розділу.

Серед особистісних ресурсів професійного становлення можна виокремити різноманітні властивості та прояви характеру здобувача освіти, його поведінки, когнітивної та емоційної сфер. На думку науковців, для успішності процесу професійного становлення майбутніх психологів і

подальшого їхнього фахового розвитку необхідні такі параметри: рефлексивність, самоефективність, критичність і логічність мислення, висока мотивованість на здобуття професійних знань, умінь і навичок, відповідальність, позитивне самоставлення тощо. При цьому важливу роль у культивуванні цих властивостей відіграють навчально-дослідницькі ресурси ЗВО як фахової спільноти та середовища формування конкретних цінностей, норм і правил професійної діяльності. Ключовою в цьому є стимуляція суб'єктності здобувача освіти, створення умов проблемного навчання для актуалізації формування цінностей та осмислення майбутньої професійної діяльності студентами-психологами.

Професіоналізація майбутніх психологів в психологічній сфері діяльності має бути не тільки процесом входження й освоєння професії, але й, одночасно, здійсненням особистісного та професійного саморозвитку, формуванням норм, мети, змістів професії та способів виконання професійних завдань. Слушною є ідея учених про те, що якість і успішність професійної діяльності психолога залежить від того, чи зможе майбутній психолог, перебуваючи в освітньому просторі, побудувати власну модель професійної діяльності, яка включатиме не тільки впевнене володіння професійною компетентністю, але й ціннісно-рольове бачення майбутньої професії та себе в ній.

Важливим для розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів в умовах навчальної діяльності мають бути створені ситуації безпосередньої практики або спостереження за наданням психологічної допомоги особистості, що дозволить адаптуватися до своєї професійної ролі.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

гендерних особливостей ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів

2.1. Організація та методика дослідження гендерних особливостей ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів

Проблема становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця є однією з ключових у психології.

Ціннісні орієнтації обумовлені мінливістю соціально-економічних умов, особливостями особистості фахівця, його віком, досвідом професійної діяльності у сфері практичної психології як нормативної діяльності, пов'язаної з моральними цінностями і соціальними нормами, з поведінкою людини, що передбачає «прояв гуманістичного ставлення до людей» [52].

Аналіз наукової літератури дослідження ціннісних орієнтацій психолога дозволив припустити, що наразі рівень ціннісних орієнтацій не є високим та ефективним для реалізації діяльності. Проте ми розуміємо важливість для сучасного психолога ціннісних орієнтацій, що виступають одним з основних чинників його соціально активної позиції, моральної свідомості, готовності до якісної реалізації професійної діяльності в умовах змін.

З метою визначення психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів нами було проведено емпіричне дослідження в період з січня 2022 р. по травень 2022 р. у дистанційному (цифровому) форматі серед здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Нами було проведено дослідження ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів, здобувачів другого (магістерського) рівня вищої

освіти. Загальна вибірка дослідження нараховувала 38 респондентів (35 жінок і 3 чоловіків). Віковий діапазон респондентів вибірки – від 22 до 26 років. Для досягнення поставленої задачі нами застосовані методики

Дослідження реалізовувалося у три етапи.

На *першому етапі* було здійснено теоретичний аналіз підходів до вивчення ціннісних орієнтацій особистості, визначено психологічні особливості ціннісних орієнтацій психолога, уточнено мету та завдання дослідження, підібрано методологічний інструментарій, розроблено програму дослідження.

На *другому етапі* було проведено дослідження психологічних особливостей ціннісних орієнтацій психолога, діагностовано респондентів, зібрано й проаналізовано емпіричний матеріал.

На *третьому етапі* було узагальнено результати експериментальної роботи, перевірено їх відповідність меті та завданням дослідження, інтерпретовано результати дослідження і на їх основі розроблено методичні рекомендації щодо оптимізації формування ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів.

Діагностичним інструментарієм було обрано;

- 1) Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості С.С. Бубнова
- 2) Опитувальник типу спрямованості особистості майбутнього психолога Т. Данілової
- 3) Методику «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич).
- 4) «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. А. Леонтьєва.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [15].

Серед методів вивчення цілісної ієрархічної системи ціннісних орієнтацій особистості сьогодні найбільш поширений тест М. Рокича (RV S – Rokeach Value Survey), розроблений ним у 1973 році.

Дана методика заснована на прийомі прямого ранжування термінальних (цінностей-цілей) і інструментальних цінностей (цінностей-засобів).

Пропоновані списки цінностей були сформовані в ході аналізу літературних даних (для термінальних цінностей) і лінгвістичного аналізу (для інструментальних цінностей).

Респонденту пред'являються два списки по 18 цінностей в кожному і пропонується поставити проти кожного позначення відповідне рангове число від 1 до 18 за ступенем їх суб'єктивної важливості.

Потім необхідно оцінити, наскільки кожна з пропонованих цілей (цінностей) вже реалізована в житті і поставити відповідне значення в процентах (від 0 до 100%).

Отримана в результаті дослідження індивідуальна ієрархія цінностей може бути розділена на три рівні групи: бажані, значимі (ранги з 1 по 6), індиферентні, байдужі (7 – 12) і відкинуті, незначущі (13 – 18 ранг ієрархії).

Російською мовою тест Рокича адаптований А.А. Гоштаутасом, А.А. Семеновим, В.О. Ядовим [14] і модифікований Д.О. Леонтьєвим [15].

За Д.О. Леонтьєвим, індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій, як правило, являє собою послідовність досить добре розмежованих «блоків». Він наводить можливі угруповання цінностей, що об'єднані в блоки і представляють собою свого роду полярні ціннісні системи.

Термінальні цінності:

1. Конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість).

2. Цінності професійної самореалізації (цікава робота, продуктивне життя, творчість, активне діяльне життя) – цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя).

3. Індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, активне діяльне життя, розваги, впевненість у собі, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних відносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших).

4. Активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи і мистецтва, впевненість у

собі, пізнання, життєва мудрість).

Інструментальні цінності:

1. Етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність) – цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля, старанність).

2. Індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля) – конформістські цінності (старанність, самоконтроль, відповідальність) – альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів).

3. Цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність, сміливість, тверда воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів).

4. Інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль) – цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття (життєрадісність, чесність, чуйність) [21].

Опитувальник типу спрямованості особистості майбутнього психолога (Т. Данілова) дозволив виявити низку якостей, що характеризують особистість психолога – тип його спрямованості. Досліджуваним пропонувалося низку життєвих прагнень і деяких сторін вашого способу життя, де потрібно було оцінити запропоновані твердження за шкалами (А, Б, В, Г).

Методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості С. Бубнова» спрямована на вивчення реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності та допомагає визначити тип особистості і відносин. В опитувальнику 66 питань, на які потрібно було відповідати «так» або «ні».

Методика «Діагностики смислових життєвих орієнтацій» (Джеймс Крамб і Леонард Махолік, адаптація Д.О. Леонтєва) [44].

Тест «Смисложиттєві орієнтації» (методика СЖО) Д.О. Леонтєва дозволяє оцінити «джерело» сенсу життя, який може бути знайдений

людиною або в майбутньому (цілі), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя.

Тест СЖО є адаптованою версією тесту «Мета в житті» (Purpose-in-LifeTest, PIL) Джеймса Крамбо і Леонарда Махоліка. Методика була розроблена на основі теорії прагнення до смислу і логотерапії Віктора Франкла і мала на меті емпіричної валідазації ряду уявлень з цієї теорії.

Наряду із загальним показником осмисленості життя, представлена методика містить також п'ять субшкал, що відображають три конкретних змістовних орієнтації (цілі в житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією) і два аспекти локусу контролю (локус контролю-Я і локус контролю-життя).

Тест СЖО містить 20 пар протилежних тверджень, що відбивають уявлення про чинники свідомості життя особистості.

У тесті використовуються наступні субшкали:

1. *Цілі в житті*. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність в житті випробуваного цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу.

2. *Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя*. Зміст цієї шкали збігається з відомою теорією про те, що єдиний сенс життя полягає в тому, що щоб жити. Цей показник говорить про те, чи сприймає випробовуваний процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом.

3. *Результативність життя або задоволеність самореалізацією*. Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина.

4. *Локус контролю-Я (Я - хазяїн життя)*. Високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і завдань і уявленнями про його сенс. Низькі бали – невіра в свої сили контролювати події власного життя.

5. *Локус контролю-життя або керованість життя.* При високих балах – переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Низькі бали – фаталізм, переконаність в тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

2.2 Результати дослідження гендерних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх психологів

Проведене емпіричне дослідження виявило, що у значної частини студентів недостатній рівень сформованості стійкої системи ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності (табл. 2. 1).

За результатами дослідження, які видно з табл. 2.1, пріоритетними в структурі ціннісних орієнтацій майбутніх психологів є «пізнання нового у світі, природі, людині» (54,1%), «визнання і повага людей та вплив на оточуючих» (47,4%), «любов» (34,1%). Отже, для майбутніх психологів значущим є прагнення до визнання та поваги оточуючих, любов, пізнавати світ навколо себе та самопізнання. Але разом з тим, для них є менш важливим «високий рівень матеріального добробуту» (75,6% – низький рівень), високий соціальний і управління людьми (41,4% – низький рівень).

Найбільш характерний для психологів середній рівень ціннісних орієнтації, а саме: спілкування (80%), допомога і милосердя до інших людей (66,7%), соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві(56,7%), приємне проведення часу відпочинок (63,3%), пошук і насолода прекрасним (55,2%), любов (53,3%).

При цьому встановлені значущі кореляційні зв'язки (Додаток Б), які свідчать про проблемне поле, оскільки цінність спілкування для психологів, насамперед, пов'язана з високим матеріальним добробутом (коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0,432$, $p < 0,05$), здобуттям високого соціального статусу і управління людьми ($r=0,519$, $p < 0,01$), що, в свою чергу, корелює

«визнання та повага людей і вплив на оточуючих».

Таблиця 2. 1

**Розподіл досліджуваних за рівнями реальної структури
ціннісних орієнтацій психологів**

Ціннісні орієнтації	Рівні реалізації ціннісних орієнтацій, у %		
	низький	середній	високий
Приємне проведення часу, відпочинок	23,3	63,3	13,4
Високий матеріальний добробут	75,6	16,7	6,6
Пошук і насолоду прекрасним	24,1	55,2	20,7
Допомога і милосердя до інших людей	3,3	66,7	30,0
Любов	13,3	53,3	34,1
Пізнання нового у світі, природі, людині	6,7	40	54,1
Високий соціальний статус і управління людьми	41,4	41,4	17,2
Визнання та повага людей і вплив на оточуючих.	3,3	50,0	47,4
Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві	23,3	56,7	20,0
Спілкування	13,3	80,0	6,7
Здоров'я	6,7	63,3	30

Натомість із цінністю надавати допомогу і проявляти милосердя до інших людей чи здійснювати соціальну активність для досягнення позитивних змін у суспільстві як одними з провідних соціально-значущих професійних цінностей психологів статистично значущих зв'язків встановлено не було. До того ж високий рівень прояву цінності надання допомоги і милосердя до інших людей виявлено лише у 30,0% досліджуваних, а здатність до соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві виявила лише п'ята частина досліджуваних (20%).

Варто також зазначити, що цінність «приємне проведення часу, відпочинок» корелює з цінністю «пізнання нового у світі, природі, людині» ($p=0,580$, $p < 0,01$), а цінність «здоров'я» корелює з цінністю «любов» ($p=0,432$, $p < 0,05$).

Власне психологічні особливості методу С. Бубнової дозволяють визначити критерій значущості цінностей, що порівнюється і задається самим суб'єктом, а не ззовні, ситуацією, тому методику, засновану на даному методі, можна віднести до особової. По-друге, за допомогою даного методу можна вивчати ціннісні відносини, що не тільки усвідомлюються, але і що не усвідомлюються. Випробуваний тільки попарно порівнював цінності, а не будував ієрархію і системи та ранжування.

Встановлено статистично значущі відмінності показників цінностей здоров'я, спілкування, допомоги і милосердя до інших людей та ін. залежно від віку ($p < 0,01$).

Так, до прикладу показники цінності здоров'я знижуються з 5 балів у середньому у віці 20 – 30 років до 2,8 балів у середньому у віці 51-60 років (рис. 2.1).

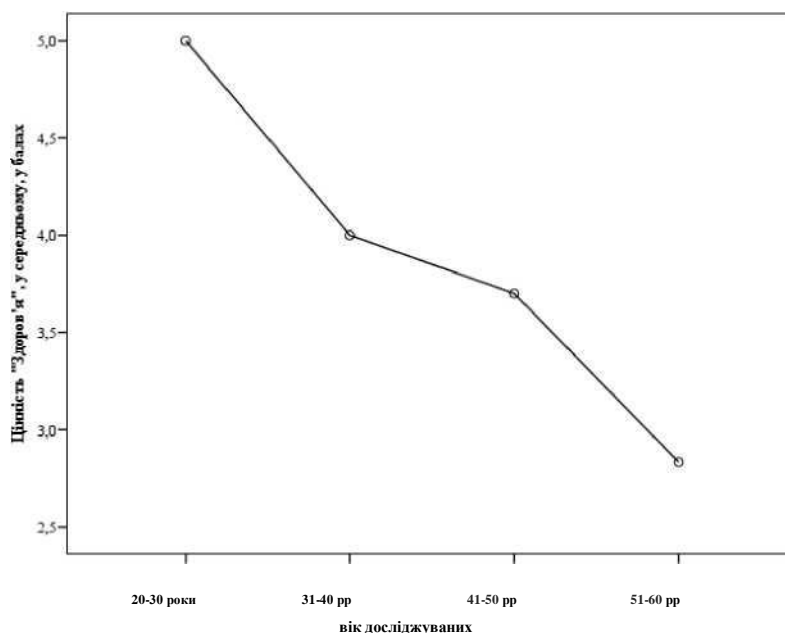

Рис. 2.1. Значущість цінності здоров'я залежно від віку ($p < 0,01$)

Варто зазначити, що значущість цінності допомоги і милосердя до інших людей залежно від віку зростає з початку трудової діяльності (у середньому 4,1 бали) до 40 років (у середньому 5 балів), після чого знижується до 50 років (у середньому 3,7 бали) і незначно зростає до 60 років (у середньому 4 бали) ($p < 0,01$).

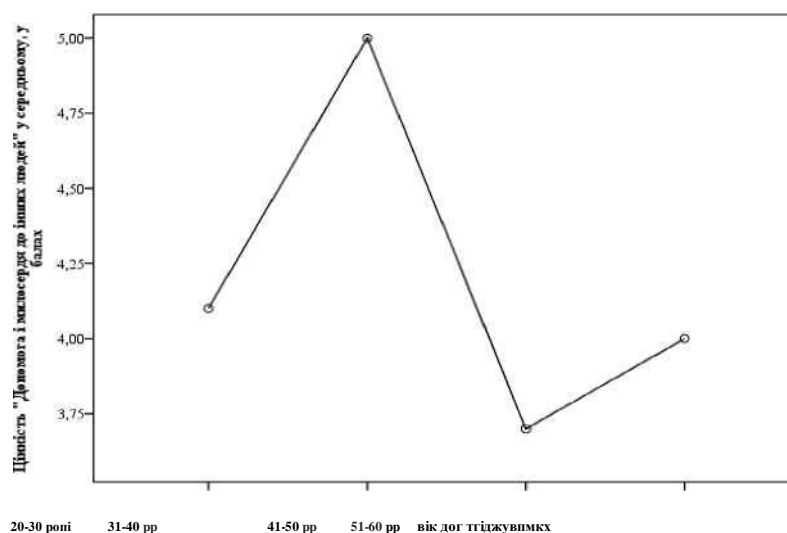

Рис. 2.2. Значущість цінності допомоги і милосердя до інших людей залежно від віку ($p < 0,01$)

Цінності визначають способи ставлення до світу, до людей і до самого себе, служать еталоном, ідеалом для всіх людей і являють собою розподілені разом з іншими переконання відносно цілей до яких потрібно прагнути (Leontev, 1992, с. 15).

За результатами дослідження за методикою М. Рокича виявлено, що найбільш значущими термінальними цінностями для психологів, є: здоров'я (63,2%), матеріально забезпечене життя (50,0%), духовна і фізична близькість з коханою людиною (46,7%), впевненість в собі (43,2%) й активне діяльне життя (36,7%).

Водночас, викликає стурбованість той факт, що найменш значущими виявилися орієнтації на суспільне покликання (73,3%), щастя інших (60%), життєва мудрість (56,7%), творчість (53,3%), а також переживання

прекрасного в природі і мистецтві (80,0%), розваги (56,7%).

Таблиця 2. 2

Розподіл досліджуваних психологів за значущістю

цінностей для психологів

Найбільш значущі цінності	Кількість досліджуваних, %	Найменш значущі цінності	Кількість досліджуваних, %
<i>Термінальні цінності</i>			
здоров'я (фізичне і психічне)	65,2	краса природи	79,6
матеріально забезпечене життя	51,0	суспільне покликання	74,0
любов	46,7	щастя інших	60,0
впевненість у собі	43,2	розваги	56,7
активне діяльне життя	30,0	життєва мудрість	56,7
свобода	29,7	творчість	54,0
<i>Інструментальні цінності</i>			
життєрадісність	44,0	непримиренність до недоліків у собі та інших	62,0
чесність	43,6	високі запити	56,7
освіченість	44,0	ефективність у діяльності	52,6
раціоналізм	41,0	освіченість	43,7
самоконтроль	41,0	терпимість	42,8
чуйність	42,0	широта поглядів	41,0

Щодо інструментальних цінностей, то найбільш значущими виявилися життєрадісність (43,3%), освіченість (44,0%), чесність (43,6 %), самоконтроль (41 %), раціоналізм (41%), чуйність (42%), а до найменш значущих віднесено: непримиренність до недоліків у собі та інших (60%), високі запити (56,7%), ефективність у діяльності (52,6 %), терпимість (42,8 %).

Отримані результати свідчать, на нашу думку, про певну невідповідність ціннісних орієнтацій психологів меті і завданням

професійної діяльності, оскільки для них незначущими виступають працьовитість, продуктивність у роботі, вміння прощати іншим їхні помилки (терпимість), висока загальна культура, стриманість, самодисципліна, зрілість суджень і здоровий глузд, щастя інших, розвиток і вдосконалення інших людей. А це, на нашу думку є надзвичайно важливим для реалізації успішної професійної діяльності у сфері практичної психології.

За аналізом співвідношення балів за типами спрямованості виокремлено переважаючий тип спрямованості для кожного досліджуваного (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Розподіл досліджуваних практичних психологів за переважаючим типом спрямованості

Переважаючий тип спрямованості	Кількість досліджуваних у %
гуманістичний	35,7
екзистенційний	18,0
прагматичний	17,0
егоцентричний	21,0
невизначений	11,0

Як видно з даних, наведених у табл. 2.3, лише близько половини досліджуваних психологів характеризуються гуманістичним і екзистенційним типом спрямованості (35,7 % і 18,0 % відповідно). Для них властиві пріоритетність інтересів, потреб та цілей інших людей, прагнення бути корисними, вони, зазвичай, толерантні, аутентичні, емпатійні (гуманістичний тип). Щодо екзистенціального типу спрямованості можна говорити про домінування потреби у внутрішній діяльності та вирішенні складних пізнавальних потреб. Такі психологи характеризуються високим рівнем

Натомість егоцентричний тип спрямованості виявлено у кожного п'ятого респондента (21%), яких характеризує орієнтація на домінування у

них цілей, інтересів та потреб егоїстичного характеру.

У 17,0% респондентів – існує переважаючий прагматичний тип спрямованості, що проявляється в їх здатності до самостійної постановки цілей та задач, а також вибору способів їх досягнення, що також є важливим у роботі психолога

Привертає увагу той факт, що кожному десятому респонденту (11%) властивий невизначений тип переважаючої спрямованості, в якому рівною мірою проявляються як гуманістичні, так і егоцентричні тенденції, що свідчить про його амбівалентний характер.

При цьому за критерієм χ^2 (версія Likelihood Ratio) встановлено на рівні тенденції ($p = 0,67$), що чоловікам більш властивий прагматичний переважаючий тип спрямованості, натомість як у жінок більше виражені усі інші типи. При цьому невизначений та егоцентричний переважаючі типи спрямованості були виявлені, як це подано у табл. 2.4. лише у респондентів жіночої статі.

Таблиця 2.4.

Розподіл досліджуваних практичних психологів за переважаючим типом спрямованості

Переважаючий тип спрямованості	Кількість досліджуваних у %	
	чоловіки	жінки
гуманістичний	36,4	63,6
екзистенційний	40,0	60,0
прагматичний	60,0	40,0
егоцентричний		99,6
невизначений		99,6

Отже, за результатами дослідження цінностей майбутніх психологів виявлено недостатній рівень сформування у студентів-чоловіків гуманістичної спрямованості та переважання прагматичного типу, що може свідчити про

неготовність до окремих видів професійної роботи психолога з об'єктивністю та гуманністю. На нашу думку, така цінність формується під час практичної роботи психолога у конкретній проблемній взаємодії з клієнтом. Пріоритетними в структурі ціннісних орієнтацій психологів є пізнання нового у світі, природі, людині, визнання і повага людей та вплив на оточуючих, любов.

Визначаючи цінності гуманізму і проявляти милосердя до інших людей, турботу для досягнення позитивної зміни у суспільстві, що є однією з провідних важливих професійних цінностей психолога, статистично значущого зв'язку встановлено не було.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо ціннісних орієнтацій залежно від віку та статі.

Найбільш значущими термінальними цінностями для психологів, є: здоров'я, матеріально забезпечене життя, духовна і фізична близькість з коханою людиною, впевненість в собі й активне діяльне життя. Водночас, викликає стурбованість той факт, що найменш значущими виявилися орієнтації на суспільне покликання, щастя інших, життєва мудрість, творчість, а також переживання прекрасного в природі і мистецтві, розваги. Щодо інструментальних цінностей, то найбільш значущими виявилися життєрадісність, освіченість, чесність, самоконтроль, раціоналізм, чуйність, а до найменш значущих віднесено: непримиримість до недоліків у собі та інших, високі запити, ефективність у справах, терпимість.

За аналізом співвідношення балів за типами спрямованості виокремлено переважаючий тип спрямованості для кожного досліджуваного – близько половини досліджуваних психологів характеризуються гуманістичним і екзистенційним типом спрямованості. При цьому чоловікам більш властивий прагматичний переважаючий тип спрямованості, натомість як у жінок більше виражені усі інші типи.

Професійна компетентність майбутнього психолога включає в себе не лише знання, уміння і навички, а й набір професійно значущих властивостей

особистості, в які динамічно вбудована ціннісно-сміслова система світосприйняття, спираючись на яку можливе правильне орієнтування та відповідь на зовнішні, в першу чергу, професійні виклики. Професія психолога на сучасному етапі розвитку характеризується як збільшенням попиту, так і гуманістичною цінністю в суспільстві.

Як зазначає К. Седих, невід'ємною частиною формування психологічної готовності до професійної діяльності майбутнього психолога є професійний образ світу. Його специфіка визначається через систему професійних понять, і він є одним із найважливіших суб'єктивних чинників, що визначають особливості професійного ставлення та удосконалення за період навчання у вищому навчальному закладі [6].

Аналіз особливостей ціннісної структури майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту, демонструють високі показники усвідомленості життя, що характеризує усвідомлене, відповідальне ставлення до нього і розуміння його закономірностей. Проте, не досить високими є показники «локус контролю - Я» і «локус контролю - життя», що може свідчити про тенденцію до планування без реального їх втілення. Середні значення мають показники «процесу» та «результату» життя, тобто респонденти сприймають своє життя як недостатньо насичене, не відчують повного задоволення від нього.

Результати математико-статистичної обробки даних засвідчили, що вони мають високий рівень статистичної значущості ($p < 0,05$ та $p < 0,01$ за ф-критерієм Фішера). У цілому, результати дослідження свідчать про загальний низький рівень розвитку та недостатню сформованість ціннісних орієнтацій майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту, що, в свою чергу, може стати об'єктом більш детального вивчення та можливого формувального впливу в подальшому.

2.3. Програма оптимізації ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів у період навчання в ЗВО.

Розвиток особистості дорослої людини нерозривно пов'язаний з її професійним становленням і характеризується поступовим зростанням рівня суб'єктної активності та аксіогенезу, що визначає ступінь особистісного самоздійснення у різноманітних сферах життя. Самоздійснення особистості передбачає переважання внутрішніх чинників розвитку особистості над зовнішніми, вчинкове відстоювання власної індивідуальності. Одним з можливих варіантів професійного самовизначення випускників ЗВО є рішення змінити професію. Перехід від зовнішньо детермінованого розвитку до саморозвитку зумовлений зростанням ролі їх внутрішніх чинників, які суттєво впливають на регуляційні процеси особистості, визначаючи унікальний для кожної людини ціннісний вектор розвитку.

Дослідження ціннісних орієнтацій психологів виявило необхідність розробити методичні рекомендації, які сприятимуть ефективному їх формуванню у закладах вищої освіти, психологічних службах тощо. Це зумовлено потребою формування ціннісної складової ключових і предметних компетентностей стійких світоглядних позицій і морально-етичних норм, набуття навичок ведення консультування, психодіагностики в умовах професійного навчання для успішного вирішення завдань, пов'язаних з формуванням професійної компетентності майбутнього психолога.

Для формування ціннісних орієнтацій психолога у професійній діяльності варто послуговуватись державними документами в галузі освіти як орієнтирами щодо змісту та системи роботи щодо гуманістичного спрямування діяльності у сфері практичної психології.

У процесі реалізації професійних компетентностей, крім знаннєвої і діяльнісної, важливого значення набуває реалізація ціннісної складової, покликаної забезпечити виховання національно свідомого громадянина України, який у своїй діяльності керується загальнолюдськими цінностями, особливо це стосується психологів, які реалізують професійну діяльність у закладах вищої освіти.

Реалізацію наскрізних ліній, як соціально значущих для реалізації

ціннісних орієнтацій у професійній діяльності, є спрямовування на розвиток і соціалізацію психологів, формування їх наукового світогляду, культури, екологічного стилю мислення, економічно грамотної і психологічно безпечної поведінки, навичок життєзабезпечення й саморозвитку, а також на розвиток ключових умінь як здатності застосовувати отримані знання в різних ситуаціях у сфері практичної психології.

Доцільно, на нашу думку, проводити розвивальні заходи. Як зазначає О. Кокун (2009; 2012), ці заходи мають спрямовуватися не лише на розвиток навчально-професійної самоєфективності та професійно-важливих якостей психологів, але і на ціннісну складову їхньої професійної діяльності. Із цією метою можуть використовуватись тренінги, організаційно-ділові ігри, вебінари, дискусії тощо. Складовими елементами цих заходів має бути розвиток ціннісних орієнтацій, орієнтованих на допомогу і милосердя оточуючих людей, здоров'я, соціальну активність, розвиток комунікативних навичок, підвищення працездатності і мотивації у професійній діяльності у сфері практичної психології.

Формування ціннісних орієнтацій варто розглядати як комплекс методичних прийомів і організаційних заходів, що забезпечують набуття психологами необхідних особистісних якостей, цілісність їхнього ціннісного ставлення до професійної діяльності у сфері практичної психології.

Важливими методологічними підходами до організації роботи з формування ціннісних орієнтацій психологів є:

- системний підхід (допомагає визначити сутність процесу формування ціннісних орієнтацій, виділити його склад і структуру, врахувати всі умови і фактори формування),

- управлінський (необхідний для розробки моделі процесу формування ціннісних орієнтацій психологів з урахуванням ресурсного потенціалу (початкових даних) та необхідного результату, управління когнітивними, навчальними та творчими процесами психологів),

- діяльнісний (передбачає спрямованість впливів на організацію різних

видів діяльності психологів, так як категорія діяльності є визначальною для формування ціннісних орієнтацій),

– особистісно орієнтований (визначає необхідність суб'єкт-суб'єктних відносин між усіма учасниками закладу (установи, психологічної служби чи закладу освіти), співробітництво між ними; проектування психологом індивідуальних цілей професійної діяльності з урахуванням особистісних потреб і можливостей),

– контекстний (передбачає створення умов для поєднання навчальної й професійної діяльності, вимагає наближення освітнього процесу до професійної діяльності) підходи.

Слід урахувати, що, як зазначав І. Бех (2012), у методичному плані механізм формування цінностей розгортається як сукупність методів переконання, спрямованих на глибоке і різнобічне усвідомлення суб'єктом сутності певної духовно-моральної цінності. З огляду на це основою формування ціннісних орієнтацій повинні бути діалогові відносини, взаємодія та співробітництво. Саме діалогові методи навчання якнайдоречніше допомагають набути психологам особливостей і правил службового спілкування.

Для відпрацювання навичок комунікативної взаємодії та службового спілкування відповідно до вимог Кодексу психолога та службового мовного етикету на заняттях важливо використовували низку інтерактивних технік, зокрема таких, як: «Велике коло», «Вирішення проблем», «Вільна кафедра», «Вільний мікрофон», «Коло ідей», «Незакінчені речення», «Метод Сократа», «Бліці-інтерв'ю», «Дерево рішень», «Дебати», «Дискусія», «Спільний проект», «Прес-конференція» та ін. Ці техніки допоможуть психологам самостійно приймати рішення шляхом обговорення групових ідей, обмінюватись враженнями, висловлюватися з того чи іншого питання у формі бесіди, визначати актуальність отриманої інформації, аналізувати та розуміти механізм прийняття управлінських рішень.

Основними методичними рекомендаціями щодо формування у

психологів ціннісних орієнтацій можна назвати такі:

- 1) використання системного, управлінського, особистісно-орієнтованого та контекстного підходів;
- 2) уведення занять для поглибленого оволодіння психологами знаннями про цінності, норми та правила професійної діяльності;
- 3) формування у психологів уміння вибирати відповідні шляхи вирішення проблемних ситуацій та прийняття управлінських рішень відповідно до професійних цінностей у сфері практичної психології;
- 4) цілеспрямоване формування у психологів ціннісного ставлення до своєї професійної діяльності;
- б) активізацію рефлексивної діяльності психологів та відпрацювання навичок комунікативної взаємодії відповідно до вимог Кодексу психолога, корпоративної культури діяльності у сфері практичної психології та службового мовного етикету;
- 7) організацію спеціальної наукової й методичної підготовки фахівців щодо формування ціннісних орієнтацій у психологів.

Виокремленні нами особливості, а саме: приналежність до певного соціокультурного середовища, здатність адаптуватися до нього, рівень самоактуалізації та зміст смисложиттєвих орієнтацій, зміст навчальної та професійної мотивації визначають ціннісно-смислове підґрунтя розвитку майбутніх психологів. Водночас слід пам'ятати, що ціннісна система має бути гармонійною, а цінності майбутньої професії – сприйматись як особистісно значущі. Тільки за такого підходу буде можливим забезпечення інтенціональності поведінки майбутніх психологів на основі їх ціннісних орієнтацій, а розвиток особистості у навчально-професійній діяльності відбуватиметься узгоджено й гармонійно. Відтак, майбутня професійна діяльність набуде смисложиттєвого значення.

У контексті психологічного супроводу студент розглядається як *клієнт*, а викладачі, батьки, адміністрація виступають *суб'єктами супроводу*, які разом із психологом беруть участь у процесі супроводу за принципами

співробітництва, особистої та професійної відповідальності [1].

Модель психологічного супроводу є достатньо ефективною, оскільки одним із напрямків у вирішенні проблем розвитку є створення умов, за яких проблема не виникає або вирішується, даючи позитивні результати, оскільки дозволяє спиратись на закономірності процесу розвитку та враховувати ці зміни при організації взаємодії [6].

Відповідно, діяльність практичного психолога у контексті психологічного супроводу формування ціннісно-сміслової сфери студента повинна бути спрямована на здійснення разом з викладачами аналізу навчального середовища з точки зору тих можливостей, які воно надає для професійно-особистісного розвитку особистості студента, а також вимог, що висуваються до їх психологічних можливостей та рівнів розвитку; визначення психологічних критеріїв ефективного навчання та особистісного розвитку юнаків; розробку та запровадження певних засобів, форм та методів роботи, які будуть умовами успішного формування ціннісно-сміслової сфери студентів; забезпечення системності застосування зазначених умов, що сприятиме досягненню максимальних результатів [1, 2].

Враховуючи вимоги до організації психологічного супроводу, слід вказати, що психологічний супровід формування ціннісно-сміслової сфери студентів повинен здійснюватись з врахуванням:

- їхніх індивідуальних особливостей (особливостей психічної організації, інтересів, стилю спілкування, ставлення до оточуючого та ін.);
- проблем або труднощів, які виникають у студента в різних сферах його навчально-професійної діяльності та у його внутрішньому психічному самопочутті [1];
- закономірностей психічного розвитку та його особливостей на відповідній віковій стадії [6].

Саме це і визначає ті форми та засоби, які найбільш доцільно використовувати для психологічного супроводу розвитку особистості.

Робота з оптимізації процесу формування ціннісно-сміслової сфери

особистості студентів може здійснюватись у кількох напрямках, а саме: через роботу з викладачами, через роботу з психологом соціально-психологічної служби вищого навчального закладу, через роботу зі студентами, що навчаються за спеціальністю «Психологія».

Основною метою вище вказаної роботи є формування аксіологічної компетентності та розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів, а також підвищення аксіологічної компетентності викладачів.

Зазначена мета може реалізуватись через усвідомлення студентами існуючої системи особистісних та професійних цінностей, а також ступеня їхньої узгодженості, зокрема: узгодження особистісних та професійних ціннісних орієнтацій студентів, формування розвиненої, гармонійної системи ціннісних та смислових орієнтацій; усвідомлення викладачами цінностей, якими вони керуються у поведінці та професійній діяльності та ступеня узгодженості власної ціннісної системи з провідними гуманістичними цінностями.

Основними завданнями практичного психолога у закладі освіти є підвищення аксіологічної компетентності викладачів та студентів; усвідомлення викладачами ціннісних орієнтацій, які реалізуються ними у професійній діяльності та на основі яких будується їхня взаємодія зі студентами; сприяння розвитку гуманістичних ціннісних орієнтацій викладачів; усвідомлення студентами системи актуальних цінностей та смислів, які реалізуються ними у поведінці та діяльності; усвідомлення студентами ціннісних пріоритетів професійної діяльності психолога; сприяння розвитку гармонійної ціннісної системи студентів із опорою на гуманістичні цінності; налагодження ефективної взаємодії в системі “викладач-студенти”; сприяння виникнення у викладачів та студентів ціннісного відношення до саморозвитку та самовдосконалення.

Зазначені завдання можуть реалізуватись, по-перше, через роботу з викладачами, по-друге – через роботу зі студентами та по-третє – через спільну роботу з викладачами та студентами.

Робота з викладачами може здійснюватись у вигляді курсів підвищення кваліфікації, круглих столів, дискусій, тренінгів, рефлексивних практикумів, методичних та науково-практичних семінарів, консультативної та психотерапевтичної роботи і т.д.

Важливо використовувати тренінгові форми роботи з метою розвитку особистісної сфери викладача, його здібностей «прийняття іншого» як індивідуальності, для виявлення моделей, установок та ціннісних орієнтацій, що реалізуються в тих чи інших способах поведінки, а також особливостях відношення до себе, до інших, до праці, формування рефлексивної позиції педагога, формування позитивної «Я- концепції», формування особистісного ставлення викладача до сучасних освітніх технологій.

Для психологічного супроводу у формуванні ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів мають здійснюватись наступні напрями роботи:

1. Проводити діагностику особливостей розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів. На думку ученого Н. Пейсахова, ціннісні орієнтації відображають структуру усвідомлених цілей студентів у пізнавальній діяльності, а також рівень розвитку їхнього самопізнання та самооцінки, а виявлення ціннісних орієнтацій студентів є першим етапом в організації діагностики та розвитку здібності студентів до самоуправління пізнавальною діяльністю [5].

Виявлення особливостей ціннісно-сислової сфери студентів проводиться з метою з'ясування провідних ціннісних орієнтацій, які можуть опосередковувати процес сприймання викладача та навчального матеріалу, впливати на взаємодію з викладачами, а також на процес засвоєння та застосування професійних знань, умінь, навичок.

2. «Аксіологічні семінари» проводяться у діалогічній формі з метою усвідомлення, розвитку та уточнення ціннісно-сислової сфери студентів відносно професійної сфери у галузі психології. У результаті створюється поле для розуміння та сприйняття студентами навчального матеріалу через призму «значення-для-мене».

3. Складання «аксіологічного портрету» героїв фільмів, мультфільмів, відомих людей тощо. Проводиться з метою усвідомлення власних ціннісних орієнтацій, вміння визначати ціннісні орієнтації, які регулюють поведінку та діяльність. Така робота сприяє виробленню навичок аналізу та самоаналізу (у тому числі й у аксіологічній сфері), привчає до спостережливості, розкриває механізми ціннісної саморегуляції.

4. Аналіз випадків (робота з фільмами, текстами статей, літературними творами тощо). Сприяє формуванню вміння виявляти ціннісні підстави виборів, аналізувати наслідки таких виборів та формувати почуття відповідальності; співставляти та підпорядковувати різні ціннісні орієнтації, особливо в ситуації конфліктів та протиріч; спонукати до вироблення суб'єктної позиції студента.

5. Роботу з метафорою (казками, анекдотами, афоризмами, притчами тощо). Метафори дозволяють створити активне особистісне ставлення студентів до власних ціннісних орієнтацій, навчально-пізнавальних та професійних цінностей.

6. Складання «пам'ятки психолога» та «пам'ятки клієнта», використовується з метою поглиблення розуміння ціннісних основ взаємодії клієнта і психолога, можливості виникнення у них ціннісних бар'єрів та протиріч тощо.

7. Написання оповідань та казок, що відображають ціннісну спрямованість професійної діяльності психолога та спонукають до більш глибокого усвідомлення студентами цінностей професійної діяльності, співвіднесення їх з системою особистісних ціннісних орієнтацій.

8. Індивідуальну консультативну роботу, яка спрямована на формування «відкритості» до сприйняття впливів, виявлення ціннісних детермінант психологічних проблем студентів, супровід розвитку їхньої ціннісно-сміслової сфери.

9. Проведення соціально-психологічних тренінгів та тренінгів

особистісного зростання, що проводиться з метою формування суб'єктної позиції студента (як суб'єкта життя, навчання та професійної діяльності), розвитку навичок ціннісної саморегуляції, заснованої на механізмах свободи та відповідальності та, на думку О. Калітеєвської, є показником особистісної зрілості.

Як було зазначено вище, психолог закладу освіти має здійснювати психологічний супровід особистісного розвитку викладача та студента. Він може реалізувати останнє як через роботу з викладачами та студентами окремо, так і через створення умов, які б сприяли взаєморозвитку викладачів та студентів. Взаєморозвиток відбувається у ході виконання спільної діяльності, при участі та фасилітуючому супроводі психолога.

Спільна робота викладачів і студентів може реалізовуватись через: проведення спільної науково-дослідної роботи в галузі ціннісно-сміслової сфери особистості; організацію спільних просвітницьких заходів для студентів та викладачів інших спеціальностей / для громадян регіону; участь у різноманітних науково-практичних конференціях, семінарах, фестивалях, тренінгах; організацію факультативів та гуртків психології, круглих столів, дискусій, літніх психологічних шкіл; створення центрів психологічної допомоги при соціально-психологічній службі вузу для населення регіону з залученням студентів- волонтерів та викладачів навчального закладу.

Проведення спільної роботи зі студентами та викладачами дає можливість виявити особливості їхніх індивідуальних ціннісних пріоритетів та цінностей професійної діяльності, створити поле для розвитку позитивної «Я-концепції» та рефлексивної позиції студентів і викладачів, сприяти усвідомленню провідних гуманістичних цінностей, їх місця у структурі професійної діяльності, створенню простору особистісно-орієнтованої, діалогічної, партнерської взаємодії тощо.

Враховуючи зміст роботи по здійсненню психологічного супроводу процесу формування та розвитку аксіологічної компетентності студентів та викладачів, особливими є вимоги до особистості практичного психолога

психологічної служби системи освіти. Він повинен не лише розуміти необхідність розвитку ціннісно-сислової сфери особистості викладача та студента, але й сам бути зрілою, гармонійною особистістю зі сформованою системою ціннісних орієнтацій. Практичний психолог повинен мати високий рівень знань у царині ціннісних орієнтацій особистості, а також мати особистий досвід, практичні навички і вміння по їх формуванню та розвитку. Вищезазначене обумовлює необхідність наявності у психолога досвіду участі в різноманітних психотерапевтичних проектах, наявності “клієнтського досвіду”, у спеціалізованих навчальних програмах тощо [43].

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи її дослідження вбачаємо у подальшій теоретичній розробці проблеми формування ціннісно-сислової сфери спеціалістів професій типу «Людина-Людина» та вивченні особливостей ціннісних орієнтацій особистості на різних етапах її професійного становлення.

Висновки до другого розділу. Проведені дослідження та результати даних виявили, що лише для третьої частини досліджуваних майбутніх психологів властивий високий рівень прояву цінності надання допомоги і милосердя до інших людей, а здатність до соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві виявила лише п'ята частина досліджуваних.

Результати даних досліджень, проведених за методикою М. Рокича, показали, які є найбільш значущі термінальні та інструментальні цінності для психологів. Зокрема, за співвідношенням балів за типами спрямованості, виокремлено переважаючий тип спрямованості кожного досліджуваного: близько половини досліджуваним майбутнім психологам властивий гуманістичний та екзистенційний тип спрямованості. Привернув увагу результат, який виявив, що кожному десятому респонденту властивий невизначений тип переважаючої спрямованості, та в однаковому значенні проявляються гуманістичні та егоцентричні характеристики, що показує амбівалентність прояву спрямованості.

Розроблена програма оптимізації ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів у період навчання в ЗВО відповідає особистісно-орієнтованому підходу, передбачає спрямовувати заняття на практичні, життєво-важливі для особистості знання, які мають поглибити володіння майбутніми психологами знаннями цінностей, норм та правил професійної діяльності, які сприятимуть формуванню компетентності та умінь вибирати варіанти вирішення різних професійних ситуацій згідно з загальними життєвими цінностями. А також, цілеспрямовано формувати цінності гуманістичного ставлення до особистості у поєднанні з професійними обов'язками; розвивати рефлексію щодо результатів діяльності, як психолога з надання психологічної допомоги та набуття навичок спілкування на основі Кодексу психолога; науково-методична підготовка фахівця у сфері психології.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз психологічних наукових джерел та проведене дослідження у кваліфікаційній роботі дозволило зробити наступні висновки:

1. Проаналізовано гендерні дослідження професійного розвитку особистості майбутнього психолога, в яких підтверджено, що соціально-психологічна стать особистості є найважливішим чинником, що впливає на розвиток професійного образу «Я» та професійну ідентичність. Взаємозв'язок гендерної і професійної ідентичності, як однієї з базових структур самосвідомості, відіграє важливу роль у побудові життєвого плану, визначенні цінностей та смислів, професійному самовизначенні. У свою чергу, розмита гендерна ідентичність, низька диференційованість статевих еталонів впливає на вибір цінностей, становлення професійного образу «Я» та ставлення до себе, як до професіонала.

2. Ціннісно-смилова сфера – складна, багаторівнева структура, що включає сукупність цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, які у тісному взаємозв'язку впливають на різноманітні складові життєдіяльності людини. Ціннісно-смилова сфера виступає важливим утворенням людської психіки, формування якої можливе лише у певному соціумі та в реальних людських взаєминах, а також цілеспрямованих процесів навчання і виховання. Індивідуальне наповнення, реалізація цінностей та продукування смислів здійснюється у процесах самовизначення та самореалізації особистості у певній професійній сфері.

3. За результатами емпіричного дослідження виявлено недостатній рівень сформованості ціннісних орієнтацій особистості психологів. Але було визначено пріоритетні цінності, зокрема, у психологів є найбільш вибраною є «пізнання нового у світі, природі, людині, визнання і повага людей та вплив на оточуючих, любов». Встановлено, що чоловікам більш властивий прагматичний тип спрямованості, у жінок переважають типи – невизначений та егоцентричної спрямованості. Результати дослідження виявили гендерні

відмінності у мотиваційній сфері майбутніх психологів. Зокрема, жінки-психологи є більш внутрішньо мотивованими, для них важлива сама діяльність за своєю суттю, отже, вони можуть досягти більшого успіху та результатів у професійній сфері. Вони готові до самосприйняття власної особистості зі всіма перевагами та недоліками, більш позитивно відносяться до різноманітних життєвих проявів, більш соціально адаптовані, ніж чоловіки. Чоловіки-психологи мають кращі показники предметної діяльності, витривалість до різноманітних навантажень та схильністю до фізичної праці. Також виявлено, що в даній вибірці майбутніх психологів не знайдено статистично значущих відмінностей за гендерною ознакою у відчутті суб'єктивного добробуту

4. Розроблена програма оптимізації ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів в період навчання у ЗВО, яка представлена як психологічний супровід в період професійного навчання. Особливого значення вона набуває у межах набуття знань та навичок в процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Психологічний супровід формування ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів включає ряд заходів, які реалізуються через спільну роботу зі студентами, викладачами та спрямовані на розвиток компетентності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної теми та потребує подальшого вирішення завдань врахування гендерних особливостей розвитку ціннісно-сміслової сфери майбутніх психологів на різних етапах професійного становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко Ю. А. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: за результатами дослідження. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 2. С. 76-81.
2. Баранівський В.Ф. Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства. *Науковий вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія «Філософія»*. Х. : ХНПУ, 2014. Вип. 43. С. 39–52.
3. Барінова Л.Я. Психологічна компетентність особистості. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2014. Т.19. Вип 1 (31). С. 29–36.
4. Бех І.Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*. 1999. №3. С. 5 – 14.
5. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості. Харків : Фоліо, 1996. 237 с.
6. Вірна Ж.П. Соціальний вимір професійної невротизації особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Психологічні науки*. 2011. Вип. 94. Т. 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2011_94/Virna.pdf.
7. Водолазская О.О. Субъективность как одна из детерминант профессионального становления психолога. *Наука і освіта*. 2006. №5–6. С.24–26.
8. Голяков О.С. Особливості конструювання культурного капіталу сучасного українського студентства : дис... канд. соціол. наук : 22.00.01. Х., 2009. 202 с.
9. Горлач М.І. Природа цінностей. Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Харків: ХВУ, 1999. Вип.3 С.14 – 26.
10. Гуляс І.А., Чаплак В.Я., Чуйко Г.В. Ціннісний аспект життєвого шляху особистості. *Проблеми сучасної психології*. Зб. наукових праць К-ПНУ

імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. 2017. Вип. 36. С.40-54.

11. Долинська Л.В., Максимчук Н.П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2008. 124 с.

12. Дуб В.Г. Ціннісні орієнтації як детермінанта соціалізації особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб-к наукових праць / за ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. Т.2. Вип. 8. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015.*

13.Зверко Т.В. Проблема регулирования системы воспитательной работы в учебных заведениях. *Жизненные ценности студенчества в начале XXI века : программа и материалы X Междунар. студен. науч. конф., Харьков, 12 апр. 2003 г. X., 2003. С. 141 - 142.*

14. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості. К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. 216 с.

15. Коберник Л.О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. № 23. С. 235-241.*

16. Крутько С.В. Психологічні особливості професійної Я-концепції особистості. *Вісник ПУДПУ імені К.Д. Ушинського. 2013. № 3-4. С. 89–94.*

17. Курова А.В. Гендерні відмінності у детермінантах суб'єктивного благополуччя особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. Херсон, 2018. Вип. 5. С. 54–60.*

18. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні *Психологія і суспільство. 2003. № 2. С. 19–37.*

19. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. М. : Политиздат, 1995. 304 с.

20. Лактіонов О.М. Суб'єктивне шкалювання досвіду особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки : зб. матер. Всеукр.*

наук.-практ. конф. «Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність» [до 80-річчя від дня народж. фундатора вітчизн. іст.-психол. науки акад. АПН України В.А. Роменця]. К., 2006. С. 72.

21. Максименко С.Д., Ільїна Т.С. До проблеми розробки освітньо-кваліфікаційної характеристики сучасного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. №1. С.2-6.

22. Міненко О.О. Професійне становлення практичного психолога як система парадигмальних змін. *Вісник Харківського Національного Університету. Серія "Психологія"*. 2002. № 550. С.209—211.

23. Меднікова Г.І. Психолого-педагогічний супровід становлення особистісної зрілості студентів. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 54. С. 164–173.

24. Мельничук М. М. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій юнаків з різним рівнем саморегуляції. *Молодий вчений*, 2020. Випуск 12 (88), С.283-287.

25. Михаськова М.А. Формування фахової компетентності майбутнього вчителя музики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. К., 2007. 186 с.

26. Мишко Н. М. Особливості ціннісно-сислової сфери майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту. *Наука і освіта*. 2015. № 1. С. 115-119. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO.2015_1_23

27. Музика О.Л. Ціннісна підтримка особистісного росту. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія «Психологічні науки»* : зб. наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. № 6 (30). Ч. II. С. 232-240.

28. Мурашко О.О. Динаміка ціннісно-сислової сфери жінок, які послуговуються допоміжними репродуктивними технологіями: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.04. Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К., 2007. 20 с.

29. Панок В.Г. Зміст підготовки практикуючих психологів. Київ : Либідь, 1999. 354 с.
30. Пірен М.І. Європейські цінності – детермінанта змін в сучасній Україні : навч. посіб. Чернівці : Друк Арт, 2016. 255 с.
31. Пелех Ю.В. Ціннісно-смісловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога ; за ред. М.Б. Євтуха. Рівне : Тетіс, 2009. 398 с.
32. Помиткіна Л. В. Розвиток особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 258-262.
33. Приходько Е.М. Динаміка формування професійно важких якостей майбутніх юристів в системі вищого професійного освіти. *Інтеграція освіти*. 2014. Т. 18. № 4 (77). С. 91-97.
34. Радчук Г.К. Аксіопсихологія вищої школи. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 380 с.
35. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. 2-е изд. М. : Педагогика, 1996. 416 с.
36. Руснак І. С. Педагогіка і психологія вищої школи: навч.-метод. посіб. / І. С. Руснак, М. Г. Іванчук. Чернівці : Рута, 2008. 176 с.
37. Саморегуляція и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В. А. Ядова. Л. : Наука, 1989. 264 с.
38. Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. Дрогобич: Вимір, 2004. 348с.
39. Сосніхіна С.Є. Новоутворення у категорії «цінність» у контексті проблеми сімейних відносин глобалізаційного світу. *Нове у педагогіці та психології сучасного світу*: Зб. тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 28-29 листопада 2014 року). Львів.: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 2014. С. 70-72.
40. Сосніхіна С.Є. Психологічні засади формування та розвитку ціннісно-сміслові сфери студентів. *Проблеми сучасної психології*. Зб.

наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2017. Випуск 36. С. 340-350.

41. Сошина Ю.М. Оцінка ефективності програми формування ціннісно-смислових настановлень. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 53. С. 220–228.

42. Старовойт Т. П. Гендерні чинники мотивації навчально-професійної діяльності студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 50. С. 232-238.

43. Тітова Т.Є. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів у процесі професійної підготовки: Дис...канд. психол.наук 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія. К., 2012. 200 с.

44. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності. Київ, 2003. 267 с.

45. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. URL: <https://ratelib.com/books/341920-lyudina-v-poshukah-spravzhnogo-sensu-psiholog-u-konctabor/read/page-57>

46. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Одеса, 2009. 22 с.

47. Фурман А.А. Методологічна схема емпіричного вивчення системи цінностей особистості. *Вітакультурний млин*. 2007. Модуль 5. С. 43-51.

48. Фурман А.А. Ціннісно – орієнтаційний портрет фахівця – психолога: від моделі до індивідуальних варіантів. *Психологія і суспільство*. 2012. №1. С. 118-126.

49. Фурман А.А. Методологічна робота у системі професійної діяльності соціального працівника. *Вітакультурний млин*. 2010. Модуль 11. С. 9-13.

50. Фурман А.В. Основи наукових досліджень: Модульнорозвивальний підручник. Видання 2-е. Тернопіль: Економічна думка, 2012. 50 с.

51. Фурман А.В. Психодіагностика: навч.–метод. Модульний комплекс із дисципліни. Друге вид. Тернопіль: Економічна думка, 2013. 84 с.

52. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

53. Фурман А.В. Теоретичні та методичні засади практичної психології. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. 5-а ч. / за ред. А.Я. Ходорчук. К.: ДЦССМ, 2003. 264с.

54. Хомуленко Т.Б. Тренінгові психотехнології в програмах психологічного супроводу / Т.Б. Хомуленко, А.В. Поденко, К.І. Фоменко. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2016. Вип. 54. С. 247 – 260.

55. Шевченко Н. Ф. Підготовка практичних психологів, особистісні та професійні якості фахівців. *Психологія : зб. наук. праць КНПУ ім. Драгоманова*, 2002. № 7. С. 34-38.

56. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: Монографія. К.: Міленіум, 2005. 298 с.

57. Шведова Я. В. Умови професійного розвитку особистості студента. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2012. Вип. 30. С. 190.

58. Юрченко В. М. Психічні стани людини: системний опис. Монографія. Рівне, 2006. 574 с.

59. Юхименко Н. Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 2003. – 21с.

60.

61. Ямницький О.В. Особливості професійної я-концепції майбутнього практичного психолога. *Вісник ОНУ*. 2014. Т. 19. Вип. 1 (31). С. 360–367.
62. Ямницький О.В. Ціннісні орієнтації в життєдіяльності особистості. *Науковий вісник ПНПУ імені К.Д. Ушинського*. 2013. № 7–8. С.116–121.
63. Ямницький О.В. Професійно-ціннісні орієнтації практичних психологів як категорії психології. *Актуальні проблеми дошкільної та вищої освіти*. Варшава: вид-во «Diamond trading tour», 2014. С.158 – 160.
64. Ямницький О.В. Роль суб'єктної активності в процесі становлення професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього практичного психолога. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. Серія «Психологія». 2014. Т.19. Вип. 4 (34). С.88 – 93.
65. Янкович О. Освітні інновації вищої педагогічної школи України у ретроспективі: основні чинники занепаду. *Історикопедагогічний альманах*. 2010. Випуск 1. С. 61-75.
66. Яницький, М. С., Пелех, Ю. В., Серый, А. В. Особенности ценностных предпочтений российских и украинских студентов. *Вища освіта України*. № 1 (додаток 1) 2012 р. Тематичний випуск «Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору». С. 139–146.
67. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник. К. : Вища школа, 2004. 679 с.
68. Schwartz S.H., Bilsky W. Toward a psychological structure of human values. *J. Pers. and Soc. Psychol.* 1987. Vol. 53. P.550-562.
69. Wendy D. Manning, Jessica A. Cohen, Pamela J. Smock, Gayra Ostgaard. Dating couples' views about cohabitation: the role of social context. URL. <https://www.researchgate.net/publication/237343274>.
70. Yazedjian A., Toews M.L., Navarro A. Exploring parental factors,

adjustment, and academic achievement among white and his panic college students. *Journal of College Student Development*. 2009. Vol. 50. pp. 458467.

ДОДАТОК

Додаток А

Структура програми психологічного супроводу розвитку ціннісно-сислової сфери студентів

Етап	Завдання	
Мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення важливості гармонійної структури ціннісних орієнтацій та життєвих смислів особистості; - розвиток обізнаності про ціннісно-сислову сферу особистості; - формування прагнень до активного застосування навичок і знань у повсякденному житті, які будуть засвоєні у процесі розвивальної програми; 	
	Системний	<p>Перша стадія - інформаційна</p> <ul style="list-style-type: none"> - формування обізнаності студентів про сім'ю та її особливості з точки зору системного підходу - формування обізнаності про роль спілкування в сімейній системі; - формування знань щодо основних комунікативних бар'єрів та видів конфліктних ситуацій; - поінформованість щодо визначення провідного стилю спілкування та способів поведінки у конфліктних ситуаціях; - розширення уявлень про сімейні традиції та цінності та актуалізація знань у контексті особливостей організації родинного дозвілля. <p>Друга стадія - інструментальна.</p> <ul style="list-style-type: none"> - ознайомлення студентів із засобами подолання конфліктних ситуацій; - оволодіння техніками конструктивної поведінки, стилями поведінки в конфлікті в системі між особою та взаємодією; - ознайомлення з методом генограми як засобом засвоєння паттернів поведінки та успішної емоційної саморегуляції; - ознайомлення з поняттям «дисфункціональна сім'я» та засобами поліпшення відносин в сімейній системі.
Розвивальний	Екзистенційний	<p>Перша стадія - інформаційна.</p> <ul style="list-style-type: none"> - знайомство учасників із концепціями цінностей, життєвих та особистісних смислів; - спрямованість на усвідомлення значимості ціннісних настанов у житті; - поінформованість щодо власної системи ціннісних

	<p>орієнтацій та життєвих смислів.</p> <p>Друга стадія - інструментальна.</p> <ul style="list-style-type: none"> - осмислення учасниками широкого спектру цінностей та стимулювання розвитку усвідомлення їх значущості; - створення образу власного майбутнього та встановлення зв'язку між поставленими життєвими цілями, перспективами та власними цінностями; - формування навичок прогнозування та
Рефлексивний	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз та усвідомлення результатів розвивальної програми; - забезпечення активного застосування набутих знань умінь та навичок; - розвиток здатності до рефлексії у результаті взаємодії з